

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
Кафедра міжнародного права та порівняльного правознавства

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

_____ Р. О. Максимович

« ____ » _____ 2023 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ
«МАГІСТР»
спеціальності 293 «Міжнародне право»

**Тема: «МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ В
УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ: ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ
ТА ЧИННИКИ ВПЛИВУ»**

Виконавець: Рогозін Георгій Миколайович

Науковий керівник: к.і.н., доцент Широкова-Мурараш Ольга Геннадіївна

Нормоконтролер: викладач Головатенко Марина Юріївна

Київ, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ...	7
1.1. Загальна характеристика механізму захисту прав дітей у міжнародному праві.....	7
1.2. Становлення та джерела інституту міжнародно-правового захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів.....	13
РОЗДІЛ 2. ПОРУШЕННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ.....	35
2.1. Основні положення міжнародного гуманітарного права щодо захисту прав дітей.....	35
2.2. Види порушень прав дітей у збройних конфліктах.....	48
2.3. Особливості порушення прав дітей в умовах російської агресії проти України.....	59
2.4. Відповідальність за порушення прав дітей під час збройних конфліктів.....	69
РОЗДІЛ 3. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ.....	78
.	
3.1. Проблемні аспекти захисту дитини у міжнародному праві.....	78
3.2. Гармонізація національних законодавств з положеннями міжнародного права у сфері захисту прав дитини як запорука ефективності міжнародно-правового захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів.....	83
ВИСНОВКИ.....	96
.	

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	10
	0

ВСТУП

Актуальність теми. У нинішньому безпековому середовищі цивільне населення, в тому числі діти, стають об'єктами нападів у збройних конфліктах з боку державних і недержавних суб'єктів, включаючи терористичні організації, а їхня безпека використовується для досягнення військових цілей; це стало ще більш очевидним у зв'язку з агресивною війною Росії проти України. Через двадцять три роки після початку ХХІ століття, молодь у гарячих точках світу все ще піддається катуванням, каліцтвам і вбивствам, вербується озброєними групами і наражається на численні загрози в результаті масового переміщення.

Незважаючи на певний прогрес у становленні системи міжнародно-правового захисту прав дитини, зокрема підписання низки важливих договорів, конвенцій, ухвалення національних планів дій щодо припинення порушень прав дітей, багато з похмурих реалій продовжують зберігатися або навіть погіршуються в умовах загроз глобальної безпеки.

Діти, як об'єкти порушення прав, розглядаються як легші цілі, особливо це стосується немовлят і малих дітей. Діти також розглядаються як символ майбуття суспільства, злочинці (найчастіше це терористи, загарбники та військові сили держави-агресора) перетворюють їх на мішені, беруть у заручники аби підкорити їх родини та оточення, щоб примусити певне суспільство або державу йти на поступки.

В умовах агресії росії проти України, війни на Близькому Сході та загострення конфліктів в інших гарячих точках планети, питання міжнародно-правового захисту дітей постає особливо актуальним адже перш за все страждають діти – їх життя, здоров'я та розвиток під загрозою, вони позбавляються щасливого дитинства, батьківської турботи, їх щасливе дитинство і психічний стан зламано, що позбавляє держави їх майбутнього.

Тому попри створення міжнародно-правового механізму захисту прав дитини як на універсальному, так і на регіональному рівні, детально

розробленого та затвердженого у чисельних конвенціях та меморандумах, проблема захисту дітей від міжнародних злочинів і в XXI столітті залишається досі гострою та невирішеною і вимагає ретельного дослідження з метою виявлення прогалин у нормативно-правовому забезпеченні, причин неналежної ефективності інституційного механізму як на національному, так і на міжнародному рівні, надання рекомендацій з попередження, профілактиці та усунення означених негативних явищ у функціонуванні міжнародного права щодо захисту прав дитини, міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права стосовно злочинів проти дітей в умовах збройних конфліктів.

Практична значущість теми очевидна: правові аспекти проблем захисту дітей від міжнародних конфліктів, в тому числі, правового становища дітей, потребують певного переосмислення, і обумовлюють необхідність розроблення нових однакових стандартів захисту дітей від міжнародних злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світовому просторі проблема захисту прав дітей висвітлена у достатній кількості праць. Зокрема, у цьому ключі можна згадати праці С. Айзекса, Я. Браунлі, М. Родрігеса, та інших. Питання міжнародно-правового захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту висвітлені у роботах Джеральдини ван Б'юрен, Г. Верле, Криль Франсуази, працях Аль-Нсур, О. Вінгловської, Н. Крестовської, Н. Опольської, Н. Лінник, Т. Короткий та ін.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є дослідження ефективності використання міжнародних механізмів захисту прав дітей в умовах воєнного конфлікту.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення наступних завдань:

- висвітлення історико-правових аспектів міжнародного захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту;
- дослідити становлення та джерела інституту міжнародно-правового захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів;

- проаналізувати зміст та види порушень міжнародно-правових стандартів щодо захисту прав дитини під час збройних конфліктів;
- розкрити суть основних положень МГП щодо захисту прав дітей;
- дати класифікацію видів порушень прав дітей у збройних конфліктах;
- висвітлити особливості порушення прав дітей в умовах російської агресії проти України;
- розкрити зміст та форми відповідальності за порушення прав дітей під час збройних конфліктів.
- виявити проблемні аспекти та чинники забезпечення ефективності міжнародно-правового захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що вимагають міжнародно-правового регулювання і пов'язані із закріпленням, порушенням та захистом прав дітей,

Предметом дослідження є питання ефективності міжнародно-правового захисту прав дітей в умовах воєнного конфлікту.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на декількох, обраних автором для найбільш ефективного проведення дослідження та обґрунтованості отриманих в ході роботи висновків, наукових методах - як загальнонаукових так і спеціальних. Для написання роботи використовувалися формально-юридичні методи дослідження, діалектичний, системний, історико-правовий та порівняльно-правовий методи.

Фундаментальна методологія представлена діалектичним методом, за допомогою якого висвітлювалися закономірності у становленні та функціонуванні системи міжнародно-правового захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів.

Теоретичний аспект даного дослідження пов'язаний із методологічним принципом історизму. Для розгляду питання історичного становлення механізму захисту прав дитини, зокрема в умовах збройного конфлікту, використовувався історико-правовий метод спеціальної методології.

Системний підхід використаний при аналізі основних інститутів та аспектів системи міжнародно-правового захисту прав дітей, зокрема в умовах збройного конфлікту.

Для характеристики основних джерел інституту міжнародно-правового захисту дітей та висвітленні змісту основних положень МГП щодо захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів були застосовані методи юридичного аналізу і синтезу.

Порівняльно-правовий метод юридичної методології був використаний, зокрема, для визначення спільного й відмінного у правових позиціях Міжнародного кримінального суду та тимчасових міжнародних трибуналів у сфері захисту дітей від міжнародних злочинів.

Метод абстрагування та узагальнення дозволив дійти необхідних висновків у здійсненні поставлених завдань. Вищевказані методи дозволили отримати різноманітну наукову інформацію для аналізу сучасних теоретичних та практичних аспектів міжнародно-правового захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту.

Апробація результатів дослідження. Окремі наукові результати дослідження були апробовані та опубліковані у межах наступних науково-практичних конференцій, круглих столів та семінарів:

Теоретична новизна та практичне значення роботи.

Структура роботи обумовлена її метою, завданнями та предметом дослідження і складається з титульної сторінки, вступу, трьох розділів, якими охоплюються вісім підрозділів, висновків та списку використаної літератури (56 найменувань). Загальний обсяг дипломної роботи – 111 сторінок, у тому числі список використаних джерел – 10 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

1.1. Загальна характеристика механізму захисту прав дітей у міжнародному праві

Сучасне міжнародне право неможливо уявити без інституту прав людини – правового феномену, що досліджується як явище, що виходить за рамки національної правової системи і являє собою сукупність принципів, соціальних норм, що містять мінімальні стандарти людського виміру. Інститут прав людини є результатом довготривалого історичного розвитку суспільно-політичної думки та міжнародно-правових вчень, результатом чого стало поступове формування стандартів, які відображають цінності демократичного суспільства і закріплені у діючих міжнародно-правових договорах.

Права людини – це гарантовані демократичним суспільством можливості для кожної особистості на гідний рівень життя, ефективну соціально-юридичну систему охорони й захисту від свавілля держави відповідно до встановлених міжнародним та національним правом норм [60, с. 19].

Будь-яке право людини потребує забезпечення у вигляді сукупності юридичних засобів (гарантій), спрямованих на реалізацію, охорону та захист прав людини, які в цілому становлять юридичний механізм забезпечення прав людини на міжнародному та національному рівні. У свою чергу важливою частиною механізму забезпечення є «механізм захисту» прав людини. Серед науковців існує точка зору, що засоби захисту прав людини застосовуються тоді, коли ці права вже порушені чи виникають перешкоди для їх реалізації. На їх думку, механізм захисту прав людини – це сукупність юридичних та інших гарантій (політичних, економічних, ідеологічних), які

спрямовані на припинення порушення прав людини, усунення перешкод для їх реалізації, відновлення, визнання чи підтвердження можливостей людини» [60, с. 28].

У сучасному світі існує розгалужена система міжнародних механізмів щодо захисту прав людей, що являють собою декілька десятків універсальних і регіональних органів із прав людини з різним обсягом компетенції. Тому можна стверджувати, що під терміном “механізм міжнародного захисту прав людини” розуміють систему міжнародних (міждержавних) органів і організацій, що діють з метою здійснення міжнародних стандартів прав і свобод людини чи їх відновлення у випадку порушення [40].

Всі правозахисні міжнародні організації можна розподілити на дві групи: універсальні та регіональні. Універсальні міжнародні організаційно-правові механізми захисту прав людини поширюються на значну кількість держав світу, які є учасниками відповідного універсального міжнародного договору про права людини (Комітет із прав людини, Комітет із прав дитини й ін.). Ці механізми тією чи іншою мірою пов’язані з основною міжнародною організацією світу – ООН. Найважливішими є Генеральна Асамблея ООН, яка у 1948 році прийняла Загальну декларацію прав людини та вслід за нею - низку міжнародно-правових актів, що розвивають положення Всезагальної декларації та закріплюють міжнародно-правові стандарти прав людини та торкаються різноманітних аспектів правозахисної діяльності (про громадянські, політичні, культурні права, заборону геноциду, апартеїду, расової дискримінації тощо, захист прав окремих категорій людей, зокрема, прав дитини). Однак, основні функції щодо захисту прав людини виконують спеціалізовані правозахисні органи й організації, які поділяють на три основних види:

1) *Постійні органи, що є частиною апарату ООН – Комісія ООН з прав людини та її експертний орган – Підкомітет по запобіганню*

дискримінації та захисту прав меншин. У 1993 р. була створена посада Верховного Комісара ООН з прав людини.

2) *Органи, створені згідно з міжнародними угодами, укладеними під егідою ООН.* У рамках ООН було розроблено безліч міжнародних договорів про захист прав людини, щодо окремих груп прав чи окремих прав, закріплених у Всезагальній декларації прав людини. Специфічною рисою наступних договорів про захист прав людини стало те, що вони є юридично обов'язковими для виконання державами, які їх підписали і ратифікували. Затверджені в 1966 р. Пакти про громадянські та політичні права і про соціальні й економічні права, а також Протоколи до Пакту про громадянські і політичні права, разом із Всезагальною Декларацією складають основне джерело міжнародного права в галузі захисту прав людини – Міжнародний білль про права людини. Окрім Пактів під егідою ООН були розроблені чисельні конвенції, на виконання яких були створені Комітет ООН з прав людини, Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, Комітет з расової дискримінації, Комітет проти катувань, Комітет з прав дитини тощо.

«Універсальні органи з прав людини можуть бути квазісудовими та конвенційними. До квазісудових належать органи, утворені на підставі міжнародних договорів для здійснення контролю за дотриманням цих договорів державами-учасницями та діють за процедурою, що нагадує судову (Комітет з прав людини). До конвенційних належать органи, утворені на підставі міжнародних договорів для здійснення контролю за дотриманням цих договорів державами-учасницями (Комітет із прав дитини – згідно з Конвенцією про права дитини; Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок – згідно з Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок тощо)» [61].

3) *Спеціалізовані установи Організації Об'єднаних Націй.* У відповідності зі ст. 57 і 63 Статуту ООН спеціалізовані установи є постійно діючими міжнародними організаціями, які працюють на підставі власних статутів і угод з ООН. Наприклад, Міжнародна Організація Праці (МОП) і

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) та ін. Однак далеко не всі ці установи займаються правами людини.

Регіональні міжнародні організації включають наступні види систем захисту прав людини: *Міжамериканська*, яка діє в рамках Організації Американських Держав, *Африканська* – складається з Африканської комісії прав людини і народів і діє на підставі Африканської хартії прав людини і народів, *Європейська* – діє в рамках Ради Європи, членом якої Україна є від 1995 року [2, с. 21-23].

Європейський правозахисний механізм заснований на низці договорів, основним серед них є Європейська конвенція захисту прав людини й основних свобод. Крім неї, у рамках Ради Європи розроблена Європейська конвенція прав дитини та ін. Головний європейський правозахисний орган – Європейський суд прав людини, чиї рішення обов'язкові для держав, що приєдналися до Конвенції захисту прав і свобод.

Серед цих міжнародних організаційно-правових механізмів окреме місце відведено захисту прав дітей як особливої категорії людей, що потребує специфічних умов розвитку та життєдіяльності. Як зазначає професор міжнародного права в галузі прав людини Джеральдина Ван Б'юрен, міжнародне право в галузі прав дитини пов'язане насамперед із двома галузями міжнародного публічного права – міжнародним правом прав людини та міжнародним гуманітарним правом, що стосується збройних конфліктів. Завдяки прийняттю норм, що закріплюють та захищають права дитини, міжнародне співтовариство, на її думку, визнало свої зобов'язання перед дітьми і тим самим зробило їх проблеми більш помітними на міжнародній та дипломатичній арені [3, с.12–13].

Становлення соціального та правового статусу дітей має довготривалу історію. Характерною рисою цього процесу було майже повна відсутність будь-яких громадянських прав [13, с. 7]. Автори методичного посібника «Права дитини мовою прав людини» виділяють такі періоди у ставленні до дітей.

Давні часи (1000 р. до н. е. – 500 р. н. е.): батько є абсолютним володарем дитини; виховання дітей – це дресирування; діти виховуються як майбутні воїни, державні діячі, мудреці.

Середньовіччя (500-1500 рр.): діти мають економічну цінність, роблять внесок у дохід сім'ї; діти не мають іншого вибору, як наслідувати професію батьків.

Період Відродження (1500-1750 рр.): діти народжуються у гріху, щоб вони стали кращими їх треба карати (1500–1600 рр.); перші соціальні спроби захистити дітей від «вад дорослого світу» (1600 р.); зміна методів виховання від суворих фізичних покарань (ця традиція сягає часів Стародавньої Греції) до гуманних, що захищають права дітей, спонукають дорослих до діалогу з ними.

З XVIII ст. дітям стали надавати особливий статус: діти усіх станів вміють читати і писати; дитинство – перехідний період у майбутнє.

Просвітництво і Романтизм (1750-1850 рр.): кожна дитина має право на дитинство; діти – це майбутнє; про дітей починають піклуватися гільдії і монахи.

Промислова революція (1850-1950 рр.): багато дітей вимушені працювати на фабриках; діти не мають прав, лише обов'язки; починається дискусія про права дітей.

Інформатизація і глобалізація (1950 р. – до нашого часу): діти є повноправними співгромадянами; права дітей визнані в усьому світі [47, с. 39].

Визнаючи дітей як найбільш вразливу категорію, міжнародно-правова спільнота вже після Першої світової війни задається питанням захисту прав дітей. Врегулювання проблеми дітей міжнародним співтовариством сягає 1923 р., коли був створений Міжнародний союз порятунку дітей [36, с. 42] У той час права дітей розглядалися в основному в контексті заходів, які необхідно було прийняти відносно рабства, дитячої праці, торгівлі дітьми. Союзом було розроблено перший міжнародний акт – Декларацію прав

дитини (або Женевську декларацію), яка завдяки зусиллям першопрохідниці прав дитини Еглантіни Джебб була прийнята П'ятою Асамблеєю Ліги Націй [13, с. 7].

Питання захисту прав дітей було викладено у формі міжнародно-правового стандарту в 1948 році, коли була прийнята Декларація з прав людини, де в статті 25 наголошувалося, що діти повинні бути об'єктом особливого захисту і допомоги [24]. У 1959 р. була прийнята нова Декларація прав дитини, яка була одноголосно ухвалена всіма 78 членами Генеральної Асамблеї ООН у отримала найбільший моральний авторитет у світі. Порівняно з Женевською декларацією, Декларація 1959 року була більш досконалою і широкою, містила 10 принципів, серед яких були право на першочерговий захист та допомогу за будь-яких обставин повинна; захист від усіх форм занедбання, жорстокості та експлуатації, захист від расової, релігійної або іншої дискримінації. Важливо зазначити, що Декларація вважає дитину правовим суб'єктом, тобто визнає за нею право самостійно користуватися своїми правами [45].

Але, як вже зазначалося, Декларація не мала юридично обов'язкової сили. Тому подальший розвиток інституту захисту прав дітей відбувається через закріплення у цілому ряді договорів з прав людини і гуманітарного права конкретних норм про становище дітей та захист їх прав.

Після Другої світової війни інститут прав людини знаходиться у стадії інтенсивного розвитку і стає стрижнем міжнародного права, а для держав - критерієм демократії. До кінця 1970-х років рівень розвитку суспільства, становище дітей, нові проблеми показали, що самих лише декларативних принципів недостатньо. Були потрібні документи, в яких би на основі юридичних норм були закріплені заходи та способи захисту прав дітей. З цією метою у 1974 р. була прийнята Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів, у 1986 р. – Декларація про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і

благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному і міжнародному рівнях.

Поруч з тим, у певних регіонах світу умови життя дітей залишалися вкрай важкими, лякав високий рівень дитячої смертності, відсутність у дітей належних можливостей для отримання елементарної освіти. Величезну тривогу викликала інформація про дітей, що піддавалися експлуатації в формі проституції або небезпечної праці, викрадення дітей, про значну кількість дітей, які в силу життєвих обставин були позбавлені батьківської турботи або знаходилися у неблагополучних сім'ях і ставали жертвами жорстокого ставлення, дітей, які знаходилися у в'язницях або опинилися в несприятливій екологічній ситуації, і про дітей з числа біженців або жертв збройного конфлікту. Все це викликало необхідність прийняття всеохоплюючої угоди про права дітей, що має обов'язковий характер згідно з нормами міжнародного права.

В рамках Комісії з прав людини Організації Об'єднаних Націй була розроблена та, після тривалого обговорення, прийнята Генеральною Асамблеєю Конвенція про права дитини (надалі – КПД). В силу того, що конвенцію схвалили в законодавчому порядку 20 держав, вона набрала чинності менш ніж за рік (до вересня 1990 року), а до кінця 1990 року КПД ратифікували 57 держав. Україна ратифікувала даний міжнародний договір Постановою Верховної Ради від 27 лютого 1991 року. Всього за п'ять років Конвенцію ратифікували 185 країн, що стало безпрецедентним випадком в галузі прав людини [46, с. 5].

Важливим питанням постало визначення статусу дитини у міжнародному праві, що було пов'язано з встановленням конкретних прав, які має дитина відповідно її правового статусу і які засоби правового захисту доступні дітям як окремій категорії [3, с. 55]. Раніше дитинство не усвідомлювалося як конкретний статус у міжнародному праві. Вперше початок дитинства закріплювався у Декларації прав дитини 1959 р., де в преамбулі зазначалося, що «дитина внаслідок її фізичної і розумової

незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи і належний правовий захист, як до, так і після народження» [9]. Поступово визнання дитинства як окремого статусу набуває сили але й досі, на думку Джеральдини Ван Б'юрен, міжнародне право не дійшло згоди щодо універсального визначення поняття дитинства. Держави мають настільки глибоко розбіжні погляди на питання про початок дитинства, що їх неможливо примирити просто договірним механізмом [3, с.55-56]. При підготовці тексту Конвенції виникла тривала дискусія щодо визначення початку дитинства у міжнародному праві і в результаті у статті 1 КПД закріплено, що «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку...» [31]. Але проблемні моменти залишилися. Так, дискусія щодо початку дитинства, а значить і самого життя, була віддана на розгляд держав-учасниць, які мали питання початку дитинства визначати внутрішнім законодавством. Через відсутність загальновизнаного моменту початку дитинства справи стосовно початку дитинства порушуються не в контексті питання про те, хто є дитиною, а в контексті права на життя. Щодо питання коли завершується період дитинства знов таки немає загальноприйнятого стандарту. У відповідності до ст.1 КПД «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше». Таким чином, намагаючись пристосувати існуючі культурні та релігійні розбіжності, відображені в національних стандартах вікових меж, Конвенція, зберігаючи вікову межу у 18 років як стандарт, дозволяє державам-учасницям встановлювати нижчу вікову межу дитинства [3, с. 58-60].

Той факт, що дитинство являє собою окремий соціальний та правовий статус, визнається міжнародними та регіональними органами, що займаються питаннями прав людини, але захист статусу дитини і досі ускладнюється проблемами визначення понять [3, с. 76].

На відміну від Декларації прав дитини, яка просто проголошувала певні принципи, Конвенція встановила мінімальні норми в області моралі і

права. Ці норми обов'язкові для дотримання усіма країнами, які ратифікували Конвенцію. Конвенція стала першим міжнародним документом, в якому найбільш повно викладалися права дітей [13, с. 7]. Хоча в Конвенції встановлені загальні норми, у ній також враховані різні культурні, соціальні, економічні та політичні реалії окремих держав. Тому Конвенція про права дитини має рівне значення для народів всіх регіонах світу. У Конвенції гарантуються такі основні права: недискримінація за будь-яким критерієм, право на життя, на соціальний захист, на надання можливостей та умов для фізичного, розумового, морального та духовного розвитку, а в факультативних Протоколах Конвенції регулюються питання щодо торгівлі дітьми, дитячої порнографії, вербовки, використання дітей та їх участі в бойових діях [31].

У 2000 році Конвенція була доповнена Факультативним протоколом щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії та Факультативним протоколом до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах.

Гарантом дотримання державами положень Конвенції стало, закріплене в ч.1 ст.43, створення в рамках ООН Комітету по правам дитини. Комітет складається з 18 експертів, які шляхом таємного голосування обираються з числа громадян Держав-учасниць. Саме Комітет з прав дитини є важливою ланкою для забезпечення інтересів дітей. Хоча Комітету належить контролююча функція, про що говориться у ст. 44, в той же час існує застереження: Комітет не застосовує санкції. У ході розглянутих експертами доповідей держав-учасниць, він видає заключні зауваження та рекомендації, як спрямовані на виправлення недоліків, що характеризують рівень захисту прав дітей у певній державі. Але навіть їх невиконання не призводить до настання негативних примусових наслідків. В основі роботи комітету лежить міжнародна співпраця, солідарність та конструктивний діалог між державами [35, с. 46]. Комітет тісно співпрацює з МОП, ЮНІСЕФ (Дитячий фонд ООН),

неурядовими організаціями, які є найближчими партнерами Комітету ООН з прав дитини [48, с. 31].

В рамках міжнародного механізму захисту прав дитини важливе місце відводиться розробці міжнародно-правових стандартів захисту прав дітей як особливої категорії людей, що потребує специфічних умов розвитку та життєдіяльності. В цілому, можна виділити наступні фундаментальні нормативно-правові документи щодо захисту прав дітей: Женевська декларація, 1924 р., Загальна декларація прав людини, 1948 р., Декларація прав дитини, 1959 р., Конвенція ООН про права дитини, 1989 р. та ін.

До міжнародних механізмів захисту прав дітей відносять нормативно-правові акти, що регламентують покарання за порушення прав людини. При цьому таких документів стосовно прав дітей у світі не так і багато. Досить складно визначити відповідального за порушення, якщо таким є держава. Поряд з тим постає питання, як карати державу у випадку смерті чи інших негативних подій стосовно дітей. На нашу думку, міжнародний механізм має характеризуватись чіткими дефініціями, можливими варіантами реагування та визначеними механізмами застосування санкцій проти винних.

Подальший розвиток нормативно-правової бази механізму захисту прав дитини супроводжується розробкою низці міжнародних договорів, в яких закріплювалися найкращі інтереси дитини, зокрема: Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р.; Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міжнародного усиновлення 1993 р.; Конвенція про юрисдикцію, застосовне право, визнання, виконання та співробітництво стосовно батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 р. та ін. [25].

Декілька важливих документів щодо заборони та повної ліквідації дитячої праці були прийняті у рамках діяльності Міжнародної організації праці (МОП), створеної у 1919 р.

Паралельно з процесом становлення міжнародного права прав людини і стандартів захисту прав дитини в рамках Організації Об'єднаних Націй

розвивається і міжнародне регіональне законодавство у галузі захисту прав дітей. Процес розробки регіональних норм полягає не тільки в оновленні правової основи, але й створенні міжнародним співтовариством додаткових контрольних органів, розширенні кола їх повноважень та вдосконаленні напрямків роботи. Хоча Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р. будучи основним джерелом захисту прав людини в Європі, практично не містить у собі статей, які б прямо регулювали і захищали права дітей (за винятком ст.ст.5, 6 Європейської конвенції, ст. 5 Протоколу № 7 до неї), проте її положення можуть бути застосовані до дитини, яка є суб'єктом міжнародного права нарівні з іншими учасниками міжнародних правовідносин [13, с. 13].

Важливою особливістю захисту прав людини у європейському регіоні стало заснування відповідно до Конвенції Європейського суду з прав людини (надалі - ЄСПЛ), який здійснює судовий захист прав не тільки дорослих але й прав дитини. Юридична сила рішень ЄСПЛ прирівнюється до міжнародного договору, внаслідок чого виникає необхідність аналізу існуючої практики Страсбурзького суду щодо порушення прав дітей. Відома справа «X і Y проти Нідерландів» (Case of X and Y v. The Netherlands), де рішенням від 26 березня 1985 р., заявником і жертвою порушення прав людини була визнана неповнолітня психічно хвора дівчинка. Слід зазначити, що зазвичай інтереси неповнолітніх в Європейському суді представляють їхні батьки [59].

Предметом розгляду ЄСПЛ стають різні випадки порушення прав дитини, зокрема, права на освіту (ст. 2 Протоколу № 1 до Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод (далі – Європейської конвенції)); жорстоке поводження з дитиною та бездоглядність (ст.ст. 3 і 8 Європейської конвенції); сімейних прав (ст. 8 Європейської конвенції); свободи совісті, права вільного вираження думок та свободи асоціацій (ст.ст. 9, 10, 11 Європейської конвенції); обмеження свободи вираження своїх поглядів, отримання і розповсюдження інформації з метою охорони здоров'я

та моральності (п. 2 ст. 10 Європейської конвенції); захист від дискримінації (ст. 14 Європейської конвенції) тощо [34, с. 67-68].

Низку положень, що безпосередньо стосуються захисту прав дітей містить Європейська соціальна хартія 1961 року. Зокрема це стаття 7, що регламентує правила прийому неповнолітніх на роботу, стаття 17, що передбачає створення спеціальних органів моніторингу за станом реалізації економічних прав тощо [європ. Соц. хартія]. Підтримка прав дітей, забезпечення надання їм процесуальних прав та полегшення застосування ними цих прав шляхом забезпечення того, щоб діти особисто або через інших осіб чи органи були поінформовані та допущені до участі у розгляді судом справ, що їх стосуються, є предметом Європейської конвенції про здійснення прав дітей (1996 р.) [22].

З метою запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і боротьби із цими явищами була прийнята Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 року [33]. Конвенція є важливим кроком вперед у запобіганні злочинам, захисті жертв і переслідуванні правопорушників - незалежно від країни, де було скоєно злочин, - а також у міжнародному співробітництві. Конвенція також передбачає заходи для боротьби зі злочинами, скоєними в Інтернеті, такими як пряма дитяча порнографія (онлайн) і «грумінг» (коли дорослі намагаються вступити в контакт з дітьми або молодими людьми в сексуальних цілях, наприклад, через чати) [68].

Розглядаючи правореалізаційні механізми захисту прав дітей, слід зазначити, що серед них виділяють дві основні групи: конвенційні, судові і квазісудові. Конвенційні, це ті, які мають переважно політико-правовий характер та утворюються на підставі міжнародних договорів для контролю виконання державами-учасницями своїх зобов'язань за відповідною конвенцією. Так, стаття 44 Конвенції ООН про права дитини 1989 року передбачає, що усі країни, які ратифікували Конвенцію, повинні один раз в

чотири роки давати звіт про те, як впроваджується Конвенція, які труднощі виникають, чи є фактори, які унеможливають повноцінне забезпечення прав дитини. Для збирання таких доповідей спеціально утворено у 1991 році новий орган – Комітет ООН із прав дитини.

До судових міжнародно-правових механізмів захисту прав дітей належать на універсальному рівні Міжнародний Суд ООН та Міжнародний Кримінальний суд, на регіональному – Європейський Суд з прав людини та Міжамериканський Суд з прав людини. До квазісудових належать Європейська комісія з прав людини та Комітет Міністрів Ради Європи [58, с. 165-166].

Підсумовуючі вищевикладене, слід зазначити, що міжнародне право прав дитини протягом 20-го століття сформувалося як самостійний інститут міжнародно-правового регулювання та включає в себе як нормативні положення, що формують міжнародно-правові стандарти у сфері захисту прав дитини, так і органи та організації, створені в рамках універсального та регіонального механізму захисту прав дитини. У свою чергу відповідні норми представляють собою дві групи норм – норми, якими визначаються права дитини, похідні від прав дорослих (загальнолюдські права і свободи) та норми, якими визначаються суто ювенальні права (права, які можуть належати виключно дитині).

1.2. Становлення та джерела інституту міжнародно-правового захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів

Захист прав дитини у системі міжнародно-захисних механізмів залишається найважливішою сферою врегулювання, що постійно вимагає змін, доповнення, усунення прогалин і залишається достатньо недосконалим інститутом, особливо з появою нових ризиків. Протягом другої половини двадцятого століття збройні конфлікти призводили до особливо руйнівних наслідків для дітей. Саме діти постійно стають цілями і жертвами тяжких

порушень прав людини та інших зловживань під час збройних конфліктів, які є глобальним явищем, що має очевидні наслідки для міжнародного миру та безпеки і становиться серйозним порушенням міжнародного права, в тому числі міжнародного гуманітарного права (МГП) та міжнародного права прав людини (МППЛ), залежно від обставин.

Певні порушення можуть становити злочини згідно з міжнародним кримінальним правом (МКП). Так, у 2022 р. 450 мільйонів дітей - або кожна шоста - жили в зоні конфлікту, що є найвищим показником за останні 20 років. Наприкінці 2021 року рекордні 36,5 мільйонів дітей були змушені покинути свої домівки внаслідок конфліктів, насильства та інших кризових ситуацій [26]. Наведені дані не включають дітей, які були переміщені внаслідок кліматичних та екологічних потрясінь чи катастроф, а також дітей, переміщених у 2022 році, зокрема внаслідок війни в Україні.

Тому міжнародно-правове врегулювання збройних конфліктів має особливо велике значення для дітей, оскільки закріплює міжнародно-правові стандарти та гарантії захисту прав дітей, на які орієнтуються держави шляхом імплементації норм міжнародного права у національне законодавство.

Джерела міжнародно-правового захисту дітей, що в силу обставин постраждали від війни або опинилися залученими до збройних конфліктів, представлені універсальними деклараціями, договорами та Конвенціями, розробленими під егідою ООН та джерелами регіонального рівня, а також міжнародним гуманітарним правом, звичаєвим міжнародним правом та комплексом спеціальних окремих договорів, які торкаються прав дітей в умовах воєнного конфлікту. Специфічною рисою цієї ситуації є відсутність спеціального договору, присвяченого проблемам дітей в умовах воєнного стану.

На універсальному рівні міжнародно-правові акти, щодо захисту дітей у ситуаціях збройного конфлікту включають:

- Женевську декларацію прав дитини, 1924 р.

- Декларацію про захист жінок і дітей у надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів, 1974 р.
- Конвенцію ООН про права дитини, 1989 р.
- Додатковий протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, 2000 р.,
- низку Резолюцій Ради Безпеки ООН, прийнятих між 1999 і 2023 роками: 1261 (1999); 1314 (2000); 1379 (2001); 1460(2003); 1539 (2004); 1612 (2005); 1882 (2009); 1998 (2012); 2068 (2012); 2225 (2015); 2427 (2018); 2601 (2021).

На регіональному рівні єдиним джерелом, що торкається питання захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів є Африканська хартія прав і добробуту дитини. Нажаль, Європейська конвенція про здійснення прав дітей (1996 р.) забезпечує надання їм процесуальних прав та полегшення застосування ними цих прав шляхом поінформованості дітей особисто або через їх представників та допуск дітей до участі у розгляді судом справ, що їх стосуються та ін.

Більший захист діти отримали з прийняттям чотирьох Женевських Конвенцій у 1949 р.: Конвенція I - про покращення умов поранених і хворих у діючих збройних силах 1949 р., Конвенція II - про покращення умов поранених, хворих і потерпілих у корабельних аваріях на військово-морському флоті; Конвенція III - про поводження з військовополоненими; Конвенція IV - про захист цивільного населення під час війни (надалі – ЖКІV).

Додаткові протоколи до Женевських конвенцій поширили та уточнили положення щодо захисту прав дітей: протокол, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (ДПІ) від 8 червня 1977 року [17] та протокол, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (ДПІІ) від 8 червня 1977 року [18].

Історія становлення захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів найкраще описана у монументальній праці професора Джеральдини ван

Б'юрен, знайшла відображення у працях Аль-Нсур, О. Вінгловської та Н. Крестовської.

Українська дослідниця, проф. Н. Крестовська пише, що до початку Першої світової війни захист дітей був складовою захисту всього цивільного населення у нормах, що містили конвенції з міжнародного гуманітарного права. Війна торкнулася і дітей, які склали значну частку біженців з районів бойових дій, багато з них втратили батьків, самі діти, під впливом романтичних уявлень про війну масово втікали на фронт, відомі факти й чисельні факти свідомого залучення дітей до бойових дій та розвідницької діяльності. Ще одним наслідком війни стало зростання дитячої злочинності [37, с. 153]. Перша світова війна спонукала до створення законодавства щодо захисту прав дітей під час війни та збройних конфліктів. Як вже зазначалося у попередньому розділі, у 1924 р. була прийнята перша універсальна Декларація з прав дитини. За змістом Декларації, пише Н. Крестовська, саме діти мали бути першими, хто має отримувати допомогу під час екстремальної ситуації, зокрема збройного конфлікту [37, с. 153-154].

Наступна спроба врегулювання питання щодо захисту дітей у збройних конфліктах була здійснена у 1928-1939 рр., коли МКЧХ разом з Міжнародним союзом добробуту дитини розробив і прийняв проект Конвенції про захист дітей у надзвичайних ситуаціях і збройних конфліктах. Але початок Другої Світової війни не дав довести справу до ухвалення і можливість прийняти окрему конвенцію, в якій би було зосереджена увага на спеціальному захисті дітей у ситуації збройного конфлікту, була відхилена [3, с. 392].

Подальша робота щодо захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів активізується після і під впливом Другої світової війни. Замість прийняття спеціального документу, присвяченого проблемам дітей, міжнародна спільнота зосередилася на прийнятті у 1949 р. чотирьох Женевських конвенцій. Саме остання – четверта Женевська конвенція (ЖК IV) мала найбільшу цінність для захисту прав дітей. Вона складається з

чотирьох частин, 159 статей та Додатків I, II, III. Зокрема, в ЖК IV важлива увага приділяється дітям до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни. Сімнадцять статей ЖКIV стосуються безпосередньо дітей (статті 14, 17, 23, 24, 25, 26, 38, 49, 50, 51, 68, 76, 81, 82, 89, 94 і 132) і саме вони надають не тільки загальний але й спеціальний захист дітям, що проживають на неокупованих і окупованих територіях. Важливою умовою є те, що держава-учасниця не може звільнити себе від обов'язків застосовувати положення Конвенції через заяви про ведення «справедливої війни», «джихаду» або війни з метою самозахисту [3, с.393].

Як тільки починаються бойові дії, сторони конфлікту можуть створювати лікарні, зони безпеки і населені пункти для захисту поранених, хворих і людей похилого віку; дітей до п'ятнадцяти років; вагітних жінок і матерів дітей до семи років (ст. 14). Якщо іноземці перебувають на території сторони конфлікту, особи віком до п'ятнадцяти років, вагітні жінки та матері дітей віком до семи років повинні користуватися таким самим пільговим режимом, як і громадяни відповідної держави (ст. 38.5) [23].

Окупація.

На окупованій території держава-окупант повинна сприяти належному функціонуванню всіх установ, призначених для догляду за дітьми та їхньому вихованню. Вона не може за жодних обставин змінювати їхній особистий статус або залучати їх до підпорядкованих їй формувань чи організацій. Якщо місцеві установи не пристосовані для цієї мети, окупаційна держава вживає заходів для догляду та виховання дітей, які осиротіли або розлучені з батьками, по можливості особами їхньої ж національності, мови та релігії. Окупаційна держава не може перешкоджати застосуванню будь-яких преференційних заходів щодо харчування, медичної допомоги та захисту від наслідків війни для дітей віком до п'ятнадцяти років, вагітних жінок і матерів, які мають дітей віком до семи років. Містить заборону окупаційній державі змінювати громадянський статус дітей або вносити їх до списків підконтрольних їй формувань або організацій (ст. 50). Окупаційна держава не

може примушувати до праці осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку (ст. 51).

Евакуація.

Женевська конвенція та протоколи містять положення про тимчасову евакуацію дітей, якщо існують вагомі причини, пов'язані з безпекою. Це включає вивезення дітей з обложених або оточених районів. Така евакуація повинна відповідати чітким організаційним правилам і методам безпеки, щоб жодним чином не поставити під загрозу майбутнє дітей (ДПІ, ст. 78, ДПП, ст. 4.3).

Особливий догляд та захист дітей під час конфлікту.

Діти мають право на захист свого культурного середовища, освіту і сповідання своєї релігії (ЖКІV, ст. 24, 50). Діти є об'єктом особливої поваги і повинні бути захищені від будь-яких форм непристойних посягань. Сторони конфлікту повинні надавати їм догляд і допомогу, яких вони потребують через свій вік або з будь-якої іншої причини (ДПІ, ст. 77.1). Під час розподілу допомоги пріоритет надається особам, які повинні користуватися привілейованим ставленням або спеціальним захистом, наприклад, дітям, вагітним жінкам, породіллям і матерям-годувальницям (ЖКІV, ст. 38.5, ДПІ, ст. 70.1).

Додаткові протоколи до Женевських конвенцій наділяють дітей як одну з найбільш уразливих категорій особливим захистом як жертв міжнародних збройних конфліктів (ДПІ, статті 8, 70, 74, 75, 77, 78 62) та під час збройних конфліктів неміжнародного характеру (ДП ІІ, статті 4 та 6). Положення статей стосуються покращення становища дітей, забезпечення більшого захисту від негативного впливу збройних конфліктів та регулювання участі в них дітей.

У ДП ІІ містяться основні гарантії дітей: а) вони отримують освіту, включаючи релігійне й моральне виховання, згідно з побажаннями їх батьків або, в разі відсутності батьків, тих осіб, які опікуються ними; б) вживаються всі необхідні заходи для сприяння возз'єднанню роз'єднаних сімей; с) діти,

які не досягли п'ятнадцятирічного віку, не підлягають вербуванню у збройні сили або групи, і їм не дозволяється брати участь у воєнних діях; d) особливий захист для дітей, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, продовжує застосовуватися до них, якщо вони беруть безпосередню участь у воєнних діях, у супереччя положенням підпункту с, і потраплять у полон [18].

Усиновлення.

Були встановлені конкретні правила, які регулюють всі умови усиновлення або евакуації дітей, щоб уникнути шахрайства і зловживань, які можуть мати місце в таких руйнівних ситуаціях, як війна (ДПІ, ст. 78). Хоча ці правила юридично застосовуються тільки до міжнародних збройних конфліктів, ніщо не заважає гуманітарним організаціям використовувати їх як основу для своєї роботи в ситуаціях неміжнародних збройних конфліктів.

Діти, які перебувають під вартою.

Держава, що тримає дітей під вартою, повинна їм забезпечити:

- проживання разом зі своєю сім'єю в тому ж місці інтернування (ЖКІV, ст. 82, ДПІ, ст. 75.5);
- отримання додаткового харчування, пропорційне їхнім фізіологічним потребам (ЖКІV, ст. 89);
- відвідання школи, як у місці інтернування, так і за його межами (ЖКІV, ст. 94);
- звільнення в першочерговому порядку, якщо це можливо, ще до закінчення воєнних дій (ЖКІV, ст. 132).

Ще одним документом, у якому закріплюються права дітей в умовах збройних конфліктів, є, прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї від 14 грудня 1974 р., «Декларація про захист жінок і дітей у надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів» [8]. Декларація розроблялася з метою забезпечити особливий захист жінкам і дітям, які відносяться до цивільного населення і складають найбільш вразливу частину населення.

Нею забороняються: напади на цивільне населення і його бомбардування; використовувати хімічну та бактеріологічну зброю,

переслідування, катування, каральні заходи, принизливе поводження і насилля проти жінок і дітей. Обов'язок держав: застосовувати усі зусилля для того, щоб зберегти жінок і дітей від нищівних наслідків війни. Проголошувалися злочинними всі форми жорстокого, нелюдського поводження з жінками та дітьми, включаючи ув'язнення, катування, розстріли, масові арешти, колективні покарання, руйнування житла і насильницьке вигнання з місць проживання, яке здійснюється сторонами, що воюють. Наголошується, що жінки і діти не повинні позбавлятися даху, їжі, медичної допомоги або інших невід'ємних прав [8].

Насправді дана Декларація повторила вже закріплені у Женевських Конвенціях положення щодо захисту дітей у збройних конфліктах і мала скоріше дипломатичне значення, оскільки знов привернула увагу світової спільноти до жертв збройних конфліктів і ще раз підтвердила стандарти ведення бойових дій.

Універсальним документом, який надає дітям весь комплекс прав людини є Конвенція про права дитини, в ст. 38 якої зазначено, що держави повинні застосовувати всі можливі заходи до того, щоб діти, які не досягли 15-ти річного віку, не приймали прямої участі в воєнних діях. Держава також повинна утримуватися від прийняття на службу в свої збройні сили осіб, які не досягли 15 років [31].

В 1985 р. на черговій сесії Комісії по правах людини було запропоновано включити до проекту Конвенції статтю про дітей в умовах збройного конфлікту. Це викликало гарячі та тривалі дискусії, але в результаті і 1989 р. Конвенція була прийнята разом зі статтею 38, яка регламентувала норми про участь дітей у збройних конфліктах та зобов'язала держави-учасниці поважати норми міжнародного гуманітарного права щодо дітей і забезпечувати їх додержання. Важливість включення статті 38 полягала ще і в тому, що вона наголошувала на обов'язку держав вживати всіх можливих заходів для того, щоб діти, які не досягли 15-ти річного віку, не приймали прямої участі в воєнних діях. Надалі цей пункт

став причиною для критики, оскільки він виглядав занадто м'яким. Деякі дослідники (І.Сандоз, Ч.Свінарські, Б.Цімерманн) вважали, що більш надійний захист могло б гарантувати формулювання "всі необхідні заходи" замість "всі можливі заходи" [78]. Нажаль, формулювання, "всі можливі заходи" яке існує на сьогодні, може тлумачитися як таке, що добровільна участь дітей у бойових діях повністю не заборонена.

Дискусія виникла і щодо формулювання про "безпосередню участь у військових діях", яке дозволяло припустити, що випадки опосередкованої участі дітей (наприклад, збір чи передача військової інформації, транспортування зброї тощо) стаття не охоплює, а відтак і не забороняє її та лише частково гарантує захист прав дітей, що не зовсім відповідало положенням Женевських конвенцій та протоколам до них. Наприклад, Протокол II (пункт 3с, ст. 4) забороняв вербування дітей, які не досягли 15-річного віку, а також їх участь у військових діях.

Третій пункт статті 38 закріплював за державою обов'язок утримуватися від прийняття на службу в свої збройні сили осіб, які не досягли 15 років. Щодо нього теж точилися жваві дискусії, оскільки деякі держави вважали цей поріг занадто низьким і пропонували збільшення мінімального віку для осіб, які призивалися на службу. Оскільки більшість делегацій виступило проти цих пропозицій, в результаті 15-річний вік був встановлений як мінімальний вік учасника бойових дій. Статті також уточнювала, що у випадку вербування дітей після досягнення ними 15-річного віку, але до 18 років, переважання має надаватися тим, хто молодше [31]. КПД підтвердила положення Женевської конвенції та Протоколу I але на повістці дня залишалось питання про підвищення мінімального віку. Критики зазнав і 4 пункт статті 38 через відсутність в ньому формулювання чіткої заборони нападу на цивільних осіб [17].

Цікаво, що Міжнародний комітет Червоного Хреста робив спроби щодо вдосконалення статті 38 до прийняття Конвенції, однак його зауваження були відхилені. Аналіз зміст статті 38 Конвенції про права

дитини вказує на її недосконалість і необхідність прийняття нового, єдиного документу, присвяченого захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів.

На думку Н. М. Крестовської набагато далі пішла Конвенція МОП про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці N 182, яка прирівняла вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах до найгірших форм дитячої праці і зобов'язала країни-учасниці до викорінення цього ганебного явища [37, с. 154].

У процесі становлення інституту захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту виявилися певні спірні питання, що мають важливе значення для чіткого визначення правового статусу різних вікових категорій дітей. Міжнародне гуманітарне право встановлює шість вікових ступенів дитинства. Це новонароджені, немовлята, діти до 7 років, діти до 12 років, діти до 15 років і діти у віці від 15 до 18 років [3, с.396]. Хоча в міжнародному праві не існує поняття або окремого статусу немовляти, у Додатковому Протоколі I немовлята - особи, на яких поширюється спеціальний захист і які можуть потребувати медичної допомоги чи догляду, відповідно до пункту «а» статті 8 включаються до поняття «поранених» і «хворих» [17]. Верхньою віковою межею по відношенню до ідентифікації особи було визнано дванадцять років, оскільки відповідно до вимог статті 24 цієї Конвенції, «Сторони, які перебувають у конфлікті, будуть намагатися вживати необхідних заходів, щоб особистість всіх дітей до 12 років могла бути встановлена шляхом носіння розпізнавального медальйона або будь-яким іншим способом». Вікова межа у 15 років визнавалася верхньою віковою межею для захисту в санітарних зонах і зонах безпеки (стаття 14), для права на отримання допомоги (стаття 23) та для критеріїв, використовуваних у системі соціального забезпечення дитини (статті 24, 38, 50, 89); 18 років – межа, до досягнення якої заборонено використання примусової праці особи (стаття 51) і застосування смертної кари (стаття 68) [32].

У статтях 77(2) і (3) передбачено спеціальні механізми захисту дітей віком до 15 років. Чому саме 15 років? Справа в тому, що у часи, коли розроблялися проекти Протоколів, держави вважали, що вікові межі в 7 і 15 років відповідають ступеням фізичного та психічного розвитку дітей. Починаючи з 15 років, здібності дитини розглядалися як такі, що не викликають потреби в систематичному спеціальному захисті [79, с. 899].

Слід звернути увагу на те, що Женевські конвенції 1949 р. не встановили мінімального віку участі дітей у збройних конфліктах. Надалі цю прогалину заповнює Додатковий протокол I (1977 р.) до Женевських конвенцій 1949 р. Пункт 2 статті 77 зобов'язує сторони конфлікту вжити всі практично можливі заходи, щоби діти до 15 років не брали участі у воєнних діях та не підлягали вербуванню до збройних сил [17]. Нарешті стаття 38 Конвенції про права дитини відображала аналогічний підхід і містила, як було зазначено вище, спірні положення. І хоча цей міжнародно-правовий стандарт щодо мінімального віку відповідав існуючим нормам гуманітарного права, однак представники міжнародної спільноти – більшість держав, ЮНІСЕФ, МКЧХ і всі інші неурядові організації зійшлися на тому, що цей віковий рівень необхідно підняти, оскільки він є занадто низький.

Існуючу прогалину заповнив Факультативний протокол Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, затверджений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/54/263 від 16 березня 2001 р. Згідно цього документу визнається неприпустимим призов в армію осіб молодше 18 років, а якщо ж такий призов у країні проводиться, то він повинен бути строго добровільним. Призов здійснюється лише за усвідомленою згодою батьків або опікунів. Збройні групи, відмінні від збройних сил держави, за жодних обставин не повинні вербувати або використовувати у військових діях осіб, які не досягли 18-річного віку [62]. Таким чином, на сьогодні, 18 років є міжнародно-правовим стандартом щодо мінімального віку для призиву в армію.

Важливе значення у захисті прав дітей під час як міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів, мають норми Звичайного міжнародного гуманітарного права [64, с. 23-24]. Вони закріплюють положення про особливу повагу та захист дітей, яких торкнувся збройний конфлікт (норма 135), утримання дітей в приміщеннях, окремих від приміщень, у яких утримують дорослих (норма 120), про заборону вербувати дітей до збройних сил чи збройних угруповань (норма 136) та заборону дозволяти дітям брати участь у воєнних діях (норма 137) [28, с. 34-36].

Механізм захисту дітей під час збройних конфліктів має свою специфіку: його основним принципом є право на особливу повагу і захист щодо дітей, які опинилися у ситуації збройного конфлікту. Це стосується, по-перше, надання їм продовольства, одягу та інших необхідних для існування у таких умовах засобів; по-друге, піклування про дітей-сиріт або тих, хто був розлучених зі своїми сім'ями; по-третє, поводження з дітьми у випадку позбавлення їх волі; по-четверте, розподілу предметів гуманітарної допомоги. Цей принцип прописується у багатьох міжнародно-правових документах [64, с. 24-25]. Наприклад, у Резолюції 1261 Ради Безпеки ООН від 25.08.1999 р., що стосувалась дітей в умовах збройного конфлікту, сторони закликали у збройних конфліктах «вживати реальних заходів для зведення до мінімуму збитку, що наноситься дітям» під час збройних конфліктів і неухильно дотримуватися норм Женевських Конвенцій.

Універсальним документом, який надає дітям весь комплекс прав людини є Конвенція про права дитини, в ст. 38 якої зазначено, що держави повинні застосовувати всі можливі заходи до того, щоб діти, які не досягли 15-ти річного віку, не приймали прямої участі в воєнних діях. Держава також повинна утримуватися від прийняття на службу в свої збройні сили осіб, які не досягли 15 років [31].

Резолюцій Ради Безпеки ООН, прийняті між 1999 і 2023 роками серед яких найважливішими є 1261 (1999), 1882 (2009), 1998 (2011) та 2225 (2015), оскільки в них на міжнародному рівні було визначено шість серйозних

порушень проти дітей у рамках збройного конфлікту: 1) Вбивства та каліцтва; 2. Вербування дітей до збройних сил супротивника й використання у бойових діях; 3. Згвалтування та інші форми сексуального насильства; 4. Викрадення; 5. Напади на школи та лікарні; 6. Відмова в доступі до гуманітарної допомоги [41].

Як вже зазначалося вище, важливу роль у врегулюванні відносин, пов'язаних із захистом прав дітей, відіграють міжнародні органи та організації універсального та регіонального рівня. На універсальному рівні важливе значення мало створення в рамках ООН Комітету з прав дитини, що було передбачено положенням Конвенції про права дитини. Комітет був створений з метою здійснення контролю за виконанням державами-учасницями взятих, відповідно до цієї Конвенції, зобов'язань. Комітету з прав дитини були надані повноваження розглядати доповіді держав-учасниць стосовно захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів.

Комітет ООН з прав дитини нагадував, що найважливіші положення для реалізації прав дітей, яких торкнулись збройні конфлікти, включають:

- захист дітей і сім'ї;
- гарантії необхідних догляду і допомоги;
- доступність харчування, медичного обслуговування і освіти;
- заборона тортур, поганого поводження або невиконання обов'язків щодо дітей;
- заборона смертного вироку;
- збереження культурного середовища дитини;
- захист у випадку позбавлення волі;
- надання гуманітарної допомоги та доступ до дітей для гуманітарних організацій під час збройних конфліктів [65, с. 440].

Комітет працює разом з впливовою для забезпечення інтересів дітей неурядовою міжнародною організацією – ЮНІСЕФ, яка надає довгострокову гуманітарну допомогу дітям і матерям, переважно в країнах, що розвиваються. У Ліберії ЮНІСЕФ працює над забезпеченням базової

освіти для 5 000 демобілізованих дітей. У Демократичній Республіці Конго близько 1,6 мільйона дітей було захищено ЮНІСЕФ від вербування збройними силами та угрупованнями [65, с. 439-440].

Як вже зазначалося, на регіональному рівні єдиним документом щодо захисту дітей під час збройного конфлікту, є Африканська Хартія прав і добробуту дитини. Стаття 22(3) ставить під захист не лише до дітей, втягнутих у міжнародні та внутрішні збройні конфлікти, але й у ситуації застосування насильства по відношенню до них у випадках «конфлікту та боротьби», що підвищує цінність даного документу [13, с. 22].

Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) також сприяє дотриманню прав дітей. Його діяльність спрямована на зменшення масштабів наслідків збройних конфліктів. Його відділення, які розташовані по всьому світу, беруть участь у вирішенні таких найважливіших питань як: повернення в сім'ї дітей, розлучених зі своїми рідними в результаті збройного конфлікту (яскравий приклад – Ізраїль, де саме робітники Червоного Хреста забирали ізраїльських заручників, серед яких були діти, від рук терористів ХАМАСу й передавали на територію Ізраїлю) [63]; реабілітація дітей, пов'язаних зі збройними угрупованнями, а також дітей, позбавлених волі; надання психологічної та соціальної допомоги.

Активну діяльність проводить створена в травні 1998 року Коаліція за припинення використання дітей як солдатів. Основна мета коаліції полягає у сприянні прийняттю і дотриманню національних, регіональних і міжнародних правових норм, що забороняє військове вербування і використання у військових діях осіб молодше 18 років [3, с. 439].

Важливим досягненням міжнародної спільноти у справі захисту прав дітей у збройних конфліктах є діяльність судових органів, зокрема Міжнародного кримінального суду (МКС) з розслідувань та винесення рішень у справах, пов'язаних зі скоєнням кримінальних злочинів проти дітей, діяльність якого ми розглянемо більш детально у наступному розділі. Прикладом резонансної справи є справа Міжнародного кримінального суду

(МКС) проти 45-річного Томаса Лубанги, лідера Союзу конголезьких патріотів за примирення і мир (СКП), якого засудили до 14 років тюремного ув'язнення за вербування дітей віком до 15 років, як примусово, так і на добровільних засадах, у військові підрозділи під час міжетнічного конфлікту в провінції Ітурі з вересня 2002 року до серпня 2003 року [12].

Підсумовуючи питання про становлення інституту захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів можна дійти наступних висновків: по-перше, становлення інституту захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів відбувається під впливом I-ї та II-ї світової війни і здійснюється не тільки в рамках Женевських Конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів до них, а й у рамках декларацій та конвенцій, присвячених безпосередньо захисту дітей у період збройних конфліктів, а також – універсальних джерел, що спрямовані на захист прав дітей - Декларації прав дитини, Конвенції про права дитини та цілого комплексу інших договірних джерел, які торкалися прав дітей в умовах збройних конфліктів та їх захисту.

По-друге, у міжнародному праві склалася ситуація, що замість єдиного спеціального договору щодо захисту прав дітей у період збройних конфліктів, в системі міжнародно-правового захисту функціонують декілька окремих джерел, серед яких основними є чотири Женевські Конвенції 1949 р., які підтверджують та забезпечують принцип поваги до людської особистості в умовах війни, надають можливість загального захисту дітей як цивільних осіб, забезпечують спеціальний захист дітям, що проживають на неокупованих і окупованих територіях; Додаткові протоколи 1977 року, які кодифікували концепцію "особливого захисту" дітей і запровадили правовий стандарт, згідно з яким дітей віком до п'ятнадцяти років не можна вербувати або дозволяти їм брати участь у воєнних діях.

По-третє, міжнародно-правові стандарти захисту прав дітей сформовані в межах універсального та регіонального механізмів захисту прав людини і вимагають постійного вдосконалення, тому система міжнародних угод, протоколів та інших інструментів міжнародного права продовжує

розвиватися, усуваючи прогалини та закріплюючи нові міжнародно-правові стандарти відповідно сучасним викликам та надавати рекомендації щодо того, як розширити захист і дотримання прав дитини під час збройних конфліктів.

По четверте, міжнародне співробітництво щодо захисту прав дітей у період збройного конфлікту розповсюджується як на міжнародні урядові, так і неурядові організації, діяльність яких спрямована на контроль за дотриманням державами норм МГП щодо дітей, на припинення сторонами вчинення злочинів щодо дітей в умовах збройних конфліктів, на реабілітацію дітей, які пережили збройний конфлікт.

По-п'яте, злочини проти дітей потрапили так само під судовий контроль МКС.

РОЗДІЛ 2

ПОРУШЕННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

2.1. Основні положення міжнародного гуманітарного права щодо захисту прав дітей

Виникнення та подальший розвиток міжнародного гуманітарного права, що розуміється як синонім *jus in bello* [5, с. 179], переслідувало як головну мету гуманізацію збройних конфліктів шляхом зменшення їх руйнівного характеру та зведення до мінімуму страждань людей. Необхідність надання медичної допомоги військовослужбовцям, залишеним помирати на полях битв, спонукали швейцарського підприємця Анрі Дюнанна звернутися до європейців зі словами «*Tutti i fratelli*» («Усі ми брати») та стати одним із засновників «Комітету п'яти», попередника Міжнародного Хреста. Ініціатива п'ятьох учасників цієї організації призвела до створення Женевської конвенції про поліпшення долі поранених у діючих арміях 1864 р., за якою міжнародне співтовариство розробило Гаазькі конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1864 р. і 1907 р. та 18 жовтня 1907 р. відповідно), Женевські конвенції про захист жертв війни (прийняті Дипломатичною конференцією для складання міжнародних конвенцій про захист жертв війни 12 серпня 1949 р.) та Додаткові протоколи до них (прийняті Женевською дипломатичною конференцією 8 червня 1977 р.).

Таким чином, основний нормативний масив міжнародного гуманітарного права включає право Гааги, що встановлює «права і обов'язки воюючих сторін при проведенні ними військових дій і обмежує вибір методів і засобів заподіяння ушкоджень противнику» [13, с. 26], і право Женеві, яке «забезпечує захист жертв війни і направлено на надання гарантій пораненим та хворим з числа військовослужбовців та особам, які не беруть участь у військових діях» [13, с. 26-27].

З-поміж окреслених у нормах міжнародного гуманітарного права категорій осіб, які можуть бути залучені до збройного конфлікту, чільне місце посідають діти, що зумовлено їхньою фізичною та інтелектуальною незрілістю, соціальною вразливістю. Так, на Женевській дипломатичній конференції, датованій 1974-1977 рр., присвяченій питанню підтвердження та розвитку міжнародного гуманітарного права, застосовуваного в період збройних конфліктів, зазначалося таке: «Жінкам, дітям та літнім людям має бути надано спеціальний захист, оскільки саме ці категорії населення страждають найбільше під час збройного конфлікту» [27].

Незважаючи на те, що конвенційні норми міжнародного гуманітарного права були створені ще наприкінці XIX ст., спеціальні положення щодо захисту дитини під час збройного конфлікту з'явилися тільки в Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949 р. Хоча на попередніх етапах розвитку гуманітарного права це питання не торкався, це не виключало дії основоположних принципів гуманітарного права, зокрема застереження Мартенса [7, с. 121], вперше закріпленої в преамбулі Гаазької конвенції про закони та звичаї сухопутної війни 1899 р.

Одним із найскладніших та гострих питань у сфері міжнародного гуманітарного права є проблема забезпечення правового захисту цивільних осіб під час війни. Це пояснюється складністю обмеження негативного впливу збройних конфліктів на дітей як на більш незахищену соціальну групу. Так, зокрема, під егідою ООН було сформовано низку документів, в яких зафіксований фактаж встановлених порушень прав дітей під час збройних конфліктів, а саме:

- 1) Доповідь Генерального секретаря ООН від 23 квітня 2021 р. «Діти та збройний конфлікт у Сирійській Арабській Республіці»;
- 2) Доповідь Генерального секретаря ООН від 17 грудня 2020 р. «Діти та збройний конфлікт у М'янмі»; та
- 3) Доповідь Генерального секретаря ООН від 14 грудня 2020 р. «Діти та збройний конфлікт грудня у Південному Судані» [19].

Варто наголосити на тому, що з огляду на сукупність особливостей психофізичного рівня розвитку дітей, останні не здатні належним чином забезпечити собі захист та врятувати себе від можливого та/або фактичного негативного впливу, зумовленого збройним зіткненням. З огляду на це, забезпечити безпеку дітей – це завдання та ключовий обов'язок як держави, так і міжнародних організацій.

Відповідно до положень Конвенції МОП «Про заборону та негайні заходи щодо викорінення найгірших форм дитячої праці» [Конвенція 182] від 1 червня 1999 р., участь дітей у збройних конфліктах визнається найгіршою формою дитячої праці [34, с. 67]. Як зазначає регіональний фахівець зі Східної Європи та Середньої Азії ІПЕК (Міжнародна програма з викорінення дитячої праці) К. Гюнтер: «Наш світ стрімко змінюється, але одне має залишатися незмінним: необхідно дотримуватись інтересів соціально незахищених верств суспільства, до яких належать і діти. Саме за це виступає Міжнародна організація праці, яка має вагомий авторитет у суспільстві та солідний досвід» [34, с. 68-69].

У сучасному міжнародному гуманітарному праві питанню міжнародно-правового статусу дитини нараховується понад 40 статей, регламентованих у Женевських конвенціях 1949 р. та Додаткових протоколах до них [38], головним чином у положеннях IV Женевської конвенції та I Додаткового протоколу.

На основі проведеного аналізу зазначених положень, нами було зроблено такі висновки:

1. Вищенаведеними міжнародними конвенційними механізмами (міжнародними договорами) виокремлюється декілька категорій дітей:

- «діти віком до 12 років» (ст. 24 (3) IV Женевської конвенції) [32];
- «діти віком до 15 років» (п. 2 ст. 77 I Додаткового протоколу) [17];
- «діти до 18 років» (п. 4 ст. 6 II Додаткового протоколу) [18].

Більше того, відповідно до низки статей аналізованих міжнародних нормативно-правових актів відзначається відсутність прив'язки до віку дитини, що, у свою чергу, обумовлює формування таких категорій дітей, як:

- «новонароджені» (ст. 8 I Додаткового протоколу) [17];
- «малолітні» (ст. 132 IV Женевської конвенції) [32];
- «підлітки» (ст. 94 (2) IV Женевської конвенції) [32];
- «неповнолітні» (ст. 76 (5) IV Женевської конвенції) [32];
- «діти» (ст. 17 IV Женевської конвенції, п. 1 ст. 77 I Додаткового протоколу, п. 3 ст. 4 II Додаткового протоколу) [32; 17];
- «підлітки» (ст. 94 (2) IV Женевської конвенції) [32].

2. Передбачається, що дитина має змогу бути учасником збройного конфлікту, виконуючи різні, діаметрально протилежні ролі, а саме:

- 1) виступаючи представником цивільного населення, оскільки переважний масив міжнародно-правових норм стосується саме зазначених правовідносин;
- 2) виступаючи особою, яка бере безпосередню участь у бойових діях;
- 3) виступаючи військовополоненим у випадку взяття безпосередньої участі у міжнародному збройному конфлікті.

3. Спеціальний захист дітей як особливих суб'єктів міжнародного права – одна з ключових новел у сфері МГП, запроваджена положеннями норм Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них [23; 32; 17; 18]. Так, визнаючи дитину особою, яку слід відносити до найуразливіших груп цивільного населення перед наслідками війни соціального, психологічного та іншого характеру, Женевськими конвенціями передбачається право дітей користуватися особливим захистом та особливою повагою, що, у свою чергу, накладає зобов'язання сторін збройного конфлікту вживати низку додаткових заходів преференційного характеру. З-поміж них можна відзначити такі: 1) надання державою-окупантом відповідного сприяння установам, яким було доручено піклуватися та виховувати дітей, з метою їхньої подальшої роботи; 2) забезпечення

утримання дітей у приміщеннях, які є відокремленими від приміщень дорослих, у випадку арешту/затримання або інтернування останніх у силу причин, що пов'язані зі збройним конфліктом; 3) накладання заборони на винесення смертного вироку по відношенню до осіб, які станом на момент винесення вироку, не досягли 18-ти років; тощо.

4. Положення Додаткових протоколів 1977 р., які спрямовані на регулювання особливостей участі дітей у бойових діях.

Відповідно до поширеної погляду винесення за дужки цього питання творцями Женевських конвенцій було з принципом невторчання міжнародного гуманітарного права відносин між державами та його громадянами [23; 32]. Не заперечуючи зазначену позицію, наголосимо, що це не єдине пояснення. Можна припустити, що у центрі уваги експертів МКЧХ була проблема захисту цивільного населення. Необхідно було розробити відповідну конвенцію, «відсутність якої під час всесвітнього конфлікту спричинила такі жахливі наслідки» [27]. Діти асоціювалися з громадянським населенням, яке не бере участі в бойових діях і зазнало всіх жахів війни. Так, Ж. Пікте, багаторічний член МКЧХ, коментуючи ст. 14 IV Женевської конвенції, зазначав, що вибір зазначених у статті категорій цивільного населення (зокрема дітей, які не досягли 15-ти років, вагітних жінок та матерів із дітьми до 7-ми років) заснований на простому критерії: це особи, «чия слабкість робить їх нездатними зробити будь-який внесок у військовий потенціал своєї країни» [38].

На думку Г. Манна, участь дітей у Другій світовій війні розглядалося як відхилення від норми, від презумпції неучасті дітей у бойових діях [48, с. 13]. Крім того, тимчасовий проміжок між прийняттям Женевських конвенцій та Додаткових протоколів характеризується збільшенням кількості збройних конфліктів, у тому числі національно-визвольних рухів та конфліктів неміжнародного характеру, під час яких діти почали активно використовуватись як солдати.

Як було зазначено, у тексті низки «дитячих» статей відсутня прив'язка до віку дитини, що негативно позначається реалізації цих норм. Пункт 4 ст. 77 I Додаткового протоколу свідчить, що «у разі арешту, затримання чи інтернування з причин, пов'язаних із збройним конфліктом, діти утримуються у приміщеннях, відокремлених від приміщень для дорослих» [17]. Відповідно до ст. 94 (2) IV Женевської конвенції інтернованим дітям та підліткам має бути забезпечене навчання. З огляду на ст. 76 (5) IV Женевської конвенції для неповнолітніх з числа обвинувачених осіб, що опікуються, передбачено спеціальний режим. Очевидно, що сумлінне виконання державою чи іншим учасником збройного конфлікту подібних міжнародно-правових норм неможливе без правильного тлумачення таких понять, як «неповнолітні», «підлітки», «діти» [32]. Крім того, ці терміни повинні інтерпретуватися однаково всіма сторонами конфлікту з метою реалізації наданих дитині гарантій у рівному обсязі.

Безумовно, тлумачення статей будь-якого міжнародного договору має ґрунтуватися на правилах, закріплених у Віденській конвенції про право міжнародних договорів (прийнята 23 травня 1969 р. Конференцією ООН з права договорів). Зокрема, договір має сумлінно тлумачитися у відповідності до традиційного його значення, яке доцільно надавати в окремому підрозділі «Терміни до договору» (в їхньому контексті), а також у межах об'єкту та цілей самого договору. Більше того, окрім контексту слід враховувати будь-яку наступну угоду стосовно тлумачення договору, наступну практику його застосування та низку відповідних норм міжнародного права, застосування яких здійснюється у правовідносинах між учасниками договору. Більше того, можливим є звернення до окремих додаткових засобів тлумачення, у тому числі й стосовно підготовчих матеріалів та обставин укладення договору.

Безпосередньо Женевські конвенції та Додаткові протоколи визначення термінів «дитина» та «діти» не містять.

Відповідно до Коментар МККК 1987 р. до Додаткових протоколів 1977 р. під час розробки, зокрема, ст. 77 I Протоколу («Заходи захисту дітей»)

визначення терміну «дитина» із зазначенням у ньому на суворо зафіксовані вікові кордони було навмисно опущено у зв'язку з відсутністю у міжнародному праві точного і загальноприйнятого трактування даного поняття [17; 18]. При цьому Комітет зазначив, що категорія дітей 15-річного віку неодноразово згадується у IV Женевській конвенції та низці інших міжнародних актів, зокрема Резолюції 2018 (XX) Генеральної Асамблеї ООН [41].

Крім того, незважаючи на те, що держави-учасниці мають право самостійно визначати верхню межу дитинства, будь-яка особа до 15 років з метою IV Женевської конвенції та I Додаткового протоколу може вважатися дитиною [32; 17]. У зв'язку з цим саме цей віковий кордон знайшов відображення у пп. 2 та 3 ст. 77 I Додаткового протоколу (обов'язок держав-учасниць вживати «всі практично можливі заходи» для того, щоб діти, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у військових діях). Водночас деякі автори вважають, що визначення терміну «дитина» було опущене у зв'язку з тим, що, незважаючи на закріплення у Протоколах вікового цензу, що становить 15 років, їх розробники сподівалися, що надалі міжнародне співтовариство встановить заборону на участь у військових діях дітей віком від 15 років [17; 18].

Дамо коротку характеристику міжнародно-правовим нормам, спрямованих на захист прав дітей у ситуації збройного конфлікту.

1. *Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р.* – це основний міжнародно-правовий акт у сфері захисту прав дітей, положення якого спрямовані на визначення міжнародного правового статусу дитини та покладають зобов'язання на країн-учасниць в частині неухильного дотримання її положень. Так, відповідно до положень статті 1 Конвенції, під поняттям «дитина» слід розуміти кожну людську істоту, яка не досягла 18-ти років, якщо за законом, який застосовується по відношенню до цієї дитини, вона не досягає повноліття раніше [31].

Визначення поняття «дитина» з'явилося на міжнародному рівні лише у Конвенції ООН про права дитини (прийнята Резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 р.). При цьому прийняті міжнародні угоди з прав людини (як і право Женеви) вже містили положення, частково присвячені проблемі вікових кордонів дитинства. Зокрема, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (прийнятий Резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р.) закріплює право «дитини» на «такі заходи захисту, які потрібні в її становищі як малолітній з боку його сім'ї, суспільства та держави» (ст. 24), право «неповнолітніх правопорушників» на «режим, що відповідає їхньому віку та правовому статусу» (ст. 10 (3)), право «дітей» на необхідний захист у разі розірвання шлюбу (ст. 23), не уточнюючи, хто розуміється під «дитиною» чи «неповнолітнім обвинуваченим». Залишаючи вирішення цього питання на розсуд держав-учасниць, Комітет з прав людини у Загальному коментарі ст. 24 Пакту акцентував увагу на такому:

1) право на спеціальні заходи захисту належить кожній дитині у зв'язку з її становищем як малолітнього;

2) у Пакті не визначено вік, при настанні якого дитина стає повнолітньою, що має бути закріплено у національному законодавстві держав-учасниць виходячи з відповідних соціальних та культурних умов;

3) вік не повинен бути встановлений надмірно низько і в будь-якому випадку держави-учасниці не звільняються від зобов'язань, закріплених у Пакті, щодо осіб, які не досягли 18 років, незважаючи на те, що вони досягли повноліття згідно з національним правом [31].

Статтею 1 Конвенції ООН про права дитини засвідчено, що «для цілей цієї Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо згідно із законом, який застосовується до цієї дитини, вона не досягає повноліття раніше» [31]. Це положення, що встановлює вік закінчення дитинства, не викликало бурхливих обговорень, ставши відображенням позиції більшості робочої групи [54]. Водночас

формулювання статті залишає відкритим питання про початок дитинства, що було пов'язане з побоюваннями щодо можливих протиріч із національним законодавством багатьох країн [43, с. 279].

Таким чином, закріплене в Конвенції формулювання є досить гнучким. Вважаємо, що рішення винести за дужки спірні питання, пов'язані з визначенням моменту початку дитинства, та збільшити верхню вікову межу дитинства було зумовлено прагненням надати правовий захист найбільшій кількості дітей. Зважаючи на відсутність у міжнародному гуманітарному праві визначення терміна «дитина», що застосовується як *lex specialis*, пропонуємо визнати універсальний характер конвенційного терміну в частині встановлення 18 років як вік закінчення дитинства.

По-перше, Конвенція про права дитини ратифікована 193 державами, у тому числі учасниками Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів 1977 р. При цьому Конвенція, на відміну від Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., не містить положення про дерогацію, що передбачає можливість відступу від прийнятих державами-учасницями договірних зобов'язань.

По-друге, джерела міжнародного гуманітарного права закріплюють можливість застосування інших норм міжнародного права. Так було в п. 8 ст. 75 I Додаткового протоколу наголошується: «Жодне з положень цієї статті не може бути витлумачене як таке, що обмежує або обмежує будь-яке інше більш сприятливе положення, яке надає особам, про які йдеться в пункті 1, більший захист відповідно до будь-яких застосованих норм міжнародного права» [17]. Серед цілей I Додаткового протоколу, згідно з Преамбулою, названо «розвиток положень, що передбачають захист жертв збройних конфліктів» (п. 4) [17], «забезпечення застосування положень Женевських конвенцій та Протоколу за всіх обставин до всіх осіб, які перебувають під захистом цих документів, без будь-якої несприятливої відмінності, заснованої на характері або походження збройного конфлікту або на

причинах, що висуваються сторонами, які перебувають у конфлікті, або приписуються їм» (п. 6) [23; 32; 17; 18].

По-третє, застосування комплементарної теорії співвідношення МГП та міжнародного права прав людини, що передбачає їх спільне застосування, поширена як у доктрині міжнародного права [48, с. 16], і у практиці міжнародних судів [81]. Цей підхід також узгоджується зі ст. 31 Віденської конвенції, яка, як було зазначено раніше, закріплює, що будь-які відповідні норми міжнародного права, які застосовуються у відносинах між учасниками міжнародного договору, враховуються під час тлумачення його положень.

По-четверте, Комісія з міжнародного права наголосила на загальноновизнаному характері принципу гармонізації в міжнародному праві, згідно з яким «у ситуаціях, коли кілька норм стосуються одного питання, вони повинні максимально тлумачитися таким чином, щоб встановлювати єдиний ряд сумісних зобов'язань» [81]. Можна припустити, що ця позиція Дослідницької групи передбачає максимально можливе спільне застосування норм як при колізійних зв'язках, а й зв'язках тлумачення.

По-п'яте, привертає увагу тенденція до закріплення 18-річного віку у міжнародних договорах, присвячених захисту прав дитини та прийнятих після 1989 р. (наприклад, у ст. 2 Африканської хартії прав та основ добробуту дитини, прийнятої конференцією глав держав та урядів Організації африканської єдності 11 липня 1990 р., у статті 3 Конвенції про захист дітей та співробітництва в галузі міждержавного усиновлення, прийнятої Гаазькою конференцією міжнародного приватного права 29 травня 1993 р., статті 3 (d) Протоколу про попередження та припинення торгів особливо жінками та дітьми, та покарання за неї, ухваленого Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15 листопада 2000 р.) [65, с. 438].

Конвенція про права дитини містить найповніший перелік прав дитини, закріплений на міжнародному рівні. Міжнародна спільнота майже беззастережно визнала обов'язковий характер її положень та безумовну необхідність їх виконання. Конвенція набула чинності лише через дев'ять

місяців після її прийняття (для порівняння: Міжнародний пакт про цивільні та політичні права був прийнятий 16 грудня 1966 р., але набув чинності 23 березня 1976 р.); на церемонії її підписання була присутня рекордна кількість держав, і, як уже зазначалося, вона ратифікована майже всіма державами світу.

2. *Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 25 травня 2000 р.* [62], положеннями якого закріплюється норми щодо мінімального віку призову дітей до збройних сил; забороняється використання будь-яких форм вербування дітей з метою залучення їх до участі у збройних конфліктах; встановлюються зобов'язання держави щодо вжиття сукупності можливих заходів, спрямованих на забезпечення того, щоб військовослужбовці, вік яких не досягає 18-ти років, не були зобов'язані брати пряму участь у військових діях.

3. *Конвенція МОП «Про заборону та негайні заходи щодо викорінення найгірших форм дитячої праці» [Конвенція 182]* від 1 червня 1999 р. [60, с. 61-62], нормами якої участь дітей у збройних конфліктах визначається найгіршою формою дитячої праці.

4. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. [55], положеннями якого визначається військовим злочином здійснення набору та/або вербування дітей, які не досягли 15-річного віку, до складу збройних сил та/або груп або використання дітей з метою долучення їх до активної участі в бойових діях.

Варто наголосити також на тому, що протягом останніх десятиліть Радою Безпеки ООН було прийнято низку важливих резолюцій у сфері забезпечення захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту, а саме: Резолюція 1261 (1999), Резолюція 1379 (2001), Резолюція 1460 (2003), Резолюція 1539 (2004) та Резолюція 1612 (2005).

Аналіз існуючих міжнародно-правових механізмів міжнародного гуманітарного права щодо забезпечення захисту прав дітей в період збройного конфлікту, дає змогу розподілити їх на дві основні групи:

1. Група I «Міжнародно-правові механізми, які використовують до збройного конфлікту» - передбачає, що на сторони збройного конфлікту покладається зобов'язання щодо вжиття сукупності заходів превентивного характеру, спрямованих на віддалення неповнолітніх осіб (осіб, які не досягли 18-ти років) від безпосередньої участі у збройному конфлікті. Серед таких заходів можна відзначити такі:

- «обмеження призовного віку» (ст. 1-3 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах) [62];
- «евакуація дітей» (ст. 78 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів) [17];
- «неприпустимість вербування дітей» (ст. 4 Факультативного протоколу I) [62].

2. Група II «Міжнародно-правові механізми, які використовують після збройного конфлікту» - полягає у використанні сукупності заходів, що полягають у наданні захисту та підтримки дітям, постраждалим за умов збройного конфлікту. Використання цих механізмів має важливу роль, оскільки завдані дітям, які стали жертвами збройного конфлікту та перебували в зоні бойових дій, психічні, психологічні та фізичні травми, важко піддаються лікуванню. Серед зазначених заходів можна відзначити такі:

- «забезпечення повернення дітей у сім'ї після збройного конфлікту» (ч. 3 ст. 78 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р.; ст.ст. 9,10 Додатку II Конвенції про права дитини) [17];

– «право на захист та догляд після збройного конфлікту» (ст. 9 Протоколу I) [17].

Проблема необхідності використання вищенаведених механізмів захисту дітей в умовах збройних конфліктів підтверджується словами Генерального секретаря ООН [71]:

«Діти просто не беруть участі у конфліктах. І все ж, як сказала Граса Машель у своєму знаменному звіті за 1996 р.: «Мільйони дітей залучені до конфліктів, у яких вони не просто сторонні спостерігачі, а й їхні жертви» [71].

«Діти віком до 18 років становлять понад 50 відсотків населення більшості країн, що постраждали від війни, і належать до найбільш уразливих, нездатних захистити себе від її наслідків. Близько 250 мільйонів дітей живуть у країнах, порушених конфліктом... Ці порушення завдають непоправної шкоди самим дітям, їхнім громадам та громадам. Вони можуть підживлювати образи та розчарування, які призводять до екстремізму, створюючи порочне коло напруженості та насильства» [71].

Таким чином, у сучасному МГП сформований цілий комплекс положень, спрямованістю яких є забезпечення захисту прав дітей під час збройних конфліктів. Основні положення стосовно захисту прав дітей регламентуються в таких ключових документах: 1) IV Женевський конвенції про захист осіб у разі війни (1949 р.) та Додаток I до Женевських конвенцій містить положення, спрямовані на захист дітей, які зазнають впливу збройного конфлікту (заборона зазначеної категорії насильства та обов'язки стосовно медичної допомоги і освіти); 2) Додатковий Протокол до Женевських конвенцій з 1977 р. (Протокол I та Протокол II) – доповнюють Женевські конвенції та надають додаткові гарантії для захисту цивільних осіб, у тому числі дітей, під час збройних конфліктів (забороняють непропорційне використання сили та застосування певних видів зброї); 3) Конвенція про використання певних видів зброї (1980 р.) – забороняє використання певних видів зброї, яка може спричинити непередбачувані та

надмірно страждання дітей (антипіхотна мінна зброя); 4) Конвенція про права дитини 1989 р. – не є частиною МГП, проте визначає основні права дитини в умовах збройних конфліктів та встановлює право на захист від насильства та заборону примусового або обов’язкового найму дітей до збройних сил; 5) принципи та правила МГП, що стосуються захисту дітей (принципи профілактики, принципи гуманітарного відповідального ставлення та правила щодо відокремлення).

Ці міжнародні правові інструменти спрямовані на забезпечення відповідного захисту прав дітей під час конфліктів, забороняючи незаконне застосування сили та визначаючи обов’язки стосовно гуманітарної допомоги та освіти для дітей, задіяних у збройних конфліктах.

2.2. Види порушень прав дітей у збройних конфліктах

Збройні конфлікти спричиняють непропорційний вплив на представників різних вікових груп: бойові дії та окупація супроводжуються порушенням прав та свобод дитини, серед яких право на життя, на безпеку в умовах бойових дій та війни, на освіту, на здоров’я та розвиток особистості, право бути із сім’єю, а також право на турботу і захист з боку держави.

Так, відповідно до положень Резолюцій Ради Безпеки ООН 1261 (1999), 1882 (2009), 1998 (2011) та 2225 (2015) визначається шість видів серйозних порушень прав дитини, від яких вони зазнають найбільших страждань (рис. 2.1).

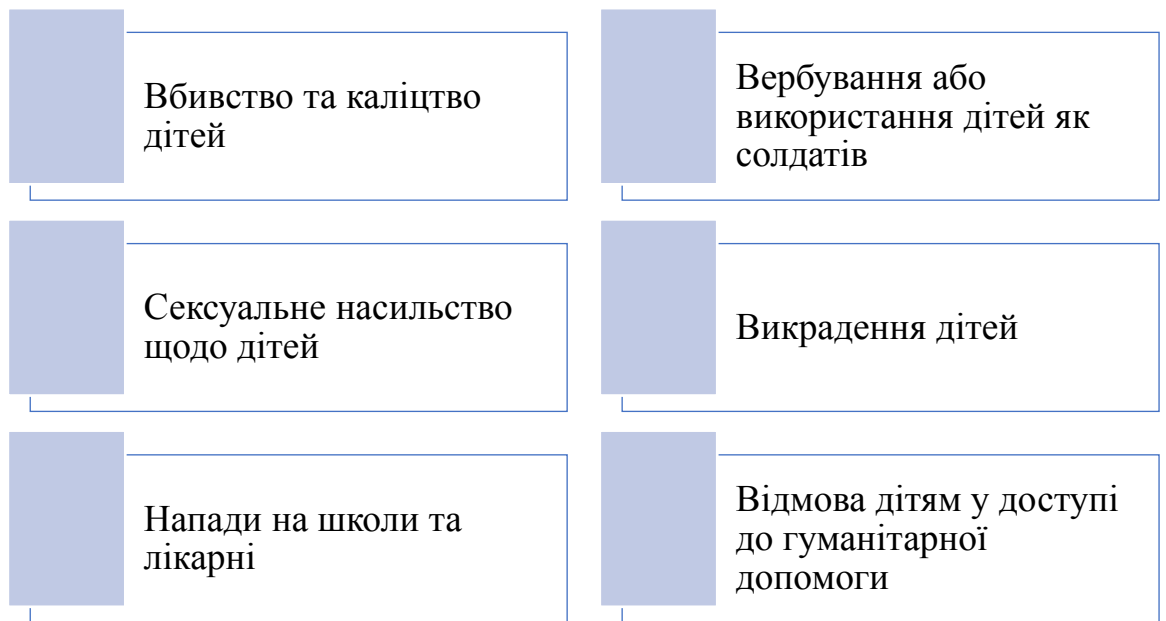

Рис. 2.1. Види найбільш серйозних порушень прав дітей в умовах збройних конфліктів

Джерело: [84; 41].

Очевидним є той факт, що найбільша ймовірність скоєння представлених на рис. 2.1 порушень, припадає саме на час проведення збройного конфлікту. Варто звернутися до звітів РБ ООН щодо серйозних порушень щодо дітей у збройних конфліктах, які отримані, в тому числі, з використанням механізму MRM.

1) *Діти та збройний конфлікт у Сирійській Арабській Республіці* (доповідь Генерального секретаря від 23.04.2021) – доповідь охоплює період з 1 липня 2018 р. по 30 червня 2020 р.: Організація Об'єднаних Націй підтвердила 4724 серйозні порушення щодо дітей, від яких у звітний період постраждали [43, с. 280].

Відповідальність за ці порушення була покладена більш ніж на 32 сторони конфлікту, включаючи терористичні групи, що фігурують у переліку Ради Безпеки. Крім того, ООН підтвердила факти 1218 порушень, які були скоєні в період, що передував звітному (П. 6, III глава).

2) *Діти та збройний конфлікт у М'янмі* (доповідь Генерального секретаря від 17.12.2020 р.) – доповідь охоплює період з 1 вересня 2018 р. по 30 червня 2020 р.: було підтверджено близько 994 грубих порушень щодо 974 дітей, включаючи 6-місячних немовлят та 123 хлопчиків (845) дітей, стать яких невідомий). Порушення мали місце в останньому кварталі 2018 р. (80), у 2019 р. (425) та у першій половині 2020 р. (469) та приписувалися урядовим силам (681), озброєним групам (67) та невстановленим озброєним елементам (246). Близько 78% порушень мало місце у штаті Ракхайн. Серед порушень, підтверджених країною цільовою групою, переважали вербування та використання дітей, причому кількість випадків використання зростала, а також вбивство та каліцтво дітей, причому з кінця 2019 р. спостерігається тривожне зростання числа таких порушень внаслідок активізації збройних зіткнень. (П. 25, III розділ) [38].

3) *Діти та збройний конфлікт у Південному Судані* (доповідь Генерального секретаря від 14.12.2020 р.) – доповідь охоплює період з 1 липня 2018 р. по 30 червня 2020 р.: усі сторони конфлікту продовжували вчиняти стосовно дітей усі шість видів грубих порушень. Вчинені порушення мали різний характер; при цьому 48% дітей, пов'язаних зі сторонами конфлікту, вербувалися та використовувалися у бойових діях [38].

ООН підтвердила факт скоєння загалом 708 порушень щодо 618 дітей (431 хлопчика, 178 дівчаток та 9 дітей, чия стать невідома), що є зниженням кількості порушень порівняно з попереднім звітним періодом (Дос. S/2018/865) [41]. Загалом у другій половині 2018 р. постраждали 286 дітей, у 2019 р. – 251 дитина, а у першій половині 2020 р. – 82 дитини (П. 11-12, IV розділ).

Розглядаючи питання рівних видів порушень прав дітей в умовах збройних конфліктів, доцільно акцентувати увагу на міжнародні злочини, скоєні по відношенню до дітей у межах збройного конфлікту російської федерації проти України у відповідності до положень Кримінального кодексу України [39] та Римського статуту МКС [55].

1. Вбивства та каліцтва

Згідно зі статтею 6 Конвенції про права дитини, усі неповнолітні мають невід'ємне право на життя, і держави повинні, коли це можливо, забезпечити виживання та здоровий розвиток дитини [31]. Спільна для чотирьох Женевських конвенцій стаття 3 забороняє насильство проти життя та особистості дітей, включаючи всі форми вбивства, каліцтва, жорстокого поводження та катування³. Міжнародне гуманітарне право зобов'язує сторони збройного конфлікту розрізняти військові та цивільні об'єкти, а цивільне населення, включаючи неповнолітніх, має бути захищене від наслідків бойових дій. Ці завдання носять рутинний характер. Вони складають основу одного з ключових принципів законів і звичаїв війни – принципу розрізнення.

МГП також вимагає від сторін конфлікту вживати всіх можливих заходів обережності при виборі засобів і методів військових дій, щоб уникнути випадкової загибелі або поранення цивільного населення, включаючи дітей.

У той же час російська федерація послідовно здійснює непропорційні та невибіркові напади на цивільну критичну інфраструктуру та захищені об'єкти, такі як лікарні та школи, вражаючи переважно цивільне населення та спричиняючи загибель та каліцтва населення, у тому числі дітей. У Звіті Московського механізму ОБСЄ, який охоплював можливі військові злочини, злочини проти людяності та порушення прав людини за період з «24» лютого по «01» квітня 2022 р., експерти дійшли висновку, що існує чітка закономірність порушень міжнародного гуманітарного права. візерунки. Під час бойових дій російські війська не дотримувалися принципів дискримінації, пропорційності та належної обачності під час нападів, особливо на об'єкти, що перебувають під особливою охороною, що призвело до збільшення кількості загиблих та поранених мирних жителів⁵. Про це також йдеться у звіті незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування порушень закону в Україні, опублікованому 16 березня 2023 року [49].

За інформацією Генпрокуратури, 25 квітня 2023 р. внаслідок повномасштабного вторгнення росії загинули 470 дітей, 949 отримали поранення різного ступеня тяжкості. Найбільше дітей постраждали в Донецькій (452), Харківській (275), Києві (127), Херсонській (94), Запорізькій (89), Миколаївській (86), Чернігівській (68), Луганській (66) та Дніпропетровській (66) областях. Наведені дані не можна вважати остаточними, оскільки встановлюються факти вчинення злочинів у місцях активних бойових дій, на тимчасово окупованих та тимчасово окупованих територіях України. Проте за майже 14 місяців від початку широкомасштабної збройної агресії проти України дітей загинуло в чотири рази більше, ніж за дев'ять років від початку збройної агресії Російської Федерації у 2014 р., окупації Криму, півострова та частини території Донецької та Луганської областей [54].

Станом на грудень 2022 р. на окупованих територіях Миколаївської, Донецької, Херсонської та Харківської областей [57] виявлено тіла 1116 мирних жителів, з них 31 – дитина. Також на окупованих територіях виявлено випадки свавільних розстрілів мирних жителів, у тому числі 14-річної дитини.

Також на окупованих територіях Херсонської області виявлено 10 загальних камер для тортур, 4 приватних камери для тортур, а в одній із камер для тортур була окрема камера, де утримувалися діти. За свідченнями тих, хто там був, вони знали, що в так званій «дитячій камері» поруч з ними були неповнолітні. Воду дітям давали через день, їжі фактично не давали. На них чинили психологічний тиск, говорили, що батьки їх покинули і не повернуться [54].

За даними МОЗ України, 2 січня 2023 р. 843 з усіх постраждалих дітей отримали мінно-вибухові та вогнепальні поранення. Серед постраждалих дітей різні ампутації верхніх і нижніх кінцівок зафіксовано у 28 випадках, що становить 3% від загальної кількості постраждалих дітей. Померли 4 дитини

з ампутованими кінцівками, 17 дітей потребують протезування верхніх та нижніх кінцівок.

У багатьох містах діти не можуть отримати належну медичну допомогу вдома через безперервні обстріли та систематичне руйнування критичної інфраструктури з боку РФ. Тому батьки з дітьми змушені переїжджати або залишати Україну для належного лікування, протезування та реабілітації.

1.2. Вербування дітей до збройних сил супротивника й використання у бойових діях

Міжнародне право суворо забороняє вербувати або використовувати дітей віком до 15 років як солдатів або дозволяти їм брати участь у бойових діях. Ця норма є звичаєвою [44]. Призов і мобілізація дітей віком до 15 років, а також їх використання у військових діях, стаття 8(2)(b)(xxvi) Римського статуту МКС. відповідно до пункту 12, це вважається військовим злочином. Як Україна, так і російська федерація, ратифікувавши Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, зобов'язалися вживати всіх можливих заходів для того, щоб особи віком до 18 років не брали безпосередньої участі у збройних конфліктах. . у збройному конфлікті [50].

За даними правоохоронних органів України, Російська Федерація залучає неповнолітніх до участі у збройному конфлікті як шпигунів та корегувальників обстрілів, а також до кампанії примусової мобілізації громадян України на тимчасово окупованих територіях [50]. Для вербування дітей використовується багато інструментів: від відеоігор до мілітаризації освіти, до відпочинку у військово-патріотичних таборах, до членства в «Юнармії» та інших військово-патріотичних рухах.

За словами заступника генпрокурора Вікторії Литвинової, також зафіксовано факти підбурювання дітей до участі у збройних конфліктах, а саме: встановлення блокпостів, використання їх як шпигунів, вербування їх російською армією [41]. За даними Єдиного реєстру досудових розслідувань, з початку повномасштабного вторгнення росії на територію України

zareestrowano 5 kримінальних prowadzeń, u яких zareestrowano факти використання неповнолітніх. збройного конфлікту розслідується їх причетність до збору інформації про пересування чи дислокацію Збройних сил України, а також до забезпечення життєдіяльності військовослужбовців країни-агресора та організації військових об'єктів, примусової видачі російських паспортів в. неповнолітніх, незаконно переправлених з Херсонської області до АР Крим, та їх участь у військових навчаннях їх участь.

1.3. Зґвалтування та інші форми сексуального насильства

Загальна стаття 3 чотирьох Женевських конвенцій вимагає гуманного поводження з усіма цивільними особами, включаючи дітей, забороняє зґвалтування та сексуальне насильство [23; 32]. Стаття 77 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій передбачає, що діти користуються особливою повагою та захистом від усіх форм непристойного нападу [17]. Ця норма є звичаєвою. Зґвалтування, сексуальне насильство та експлуатація дітей заборонені багатьма міжнародними та регіональними договорами. Крім того, Міжнародний кримінальний трибунал по колишній Югославії змінив підхід, згідно з яким сексуальне насильство також визнається катуванням і категорично забороняється [42].

Сексуальне та гендерне насильство є військовим злочином (стаття 8 (2) b) пункт xxii. підрозділ), можна кваліфікувати як злочин проти людяності (стаття 7 (1) пункт g) і геноцид (стаття 6 пункт b)), яких винних осіб слід притягнути до індивідуальної кримінальної відповідальності згідно з міжнародним правом [17].

Незалежна міжнародна комісія з розслідування порушень законодавства в Україні встановила, що сексуальне насильство, яке є катуванням, і загроза такого насильства є істотними елементами катувань, які застосовує російська влада [76]. Експерти також наголошували, що членів родини, особливо дітей, іноді змушували бути свідками цих злочинів, що є рівноцінним катуванням [76].

За інформацією Генпрокуратури, 11 травня 2023 р. зафіксовано факти сексуального насильства над 12 дівчатами та 1 хлопцем віком від 6 до 17 років, зокрема: сексуальне насильство, вчинене над 10-річним дружище. зґвалтування семи дівчаток віком від 15 до 17 років у Херсонській області, зґвалтування 6-річної дівчинки у Київській, Миколаївській та Херсонській областях, зґвалтування трьох дівчаток віком від 15 до 17 років у Донецькій області. та Чернігівської обл. Крім того, двоє дівчат 10 та 16 років стали свідками сексуального насильства в Київській та Херсонській областях [41].

1.4. Викрадення

Норми МГП та міжнародного права з прав людини забороняють викрадення та свавільне позбавлення волі дітей. Відповідно до статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій, захоплення заручників є порушенням законів і звичаїв війни. Стаття 49 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни забороняє незаконну депортацію та примусове переміщення цивільного населення, включаючи дітей, з окупованої території [23]. Такі дії визначені статтею 7(1)(d), статтею 8(2)(a)(viii) Римської угоди. та статті 8, пункт (2) b) viii. Статут 26. Дії, що супроводжують викрадення дітей під час збройного конфлікту, посилюють порушення, включаючи сексуальне та гендерне насильство, вербування та примусову мобілізацію.

Неповнолітніх можна затримувати лише у випадках нагальної військової необхідності. Якщо дитина затримана, з нею завжди потрібно поводитися гуманно, не допускаючи тортур або жорстокого поводження [23]. Згідно зі статтею 49 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, тимчасове переміщення дітей дозволяється лише для забезпечення їх безпеки або з особливо вагомих військових причин. Проте стаття 77 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій забороняє вивезення дітей на територію іноземної держави, за винятком випадків тимчасової евакуації, необхідної з невідкладних причин, пов'язаних зі здоров'ям, лікуванням або безпекою дітей. Така евакуація вимагає письмової

згоди законного представника неповнолітнього за погодженням з державою, громадяни якої евакуюються. З метою сприяння возз'єднанню евакуйованих сімей з дітьми приймаюча сторона надсилає детальну інформаційну картку на всіх неповнолітніх до Центрального інформаційного агентства МКЧХ [23; 17].

За даними державного порталу «Діти війни», станом на 25 квітня 2023 р. ідентифіковано 19 393 депортованих дітей та повернуто в Україну 361 дитину [29]. За даними, оприлюдненими рф, на територію рф було переселено 744 тис. українських дітей [29]. Більшість із них були депортовані разом із одним із законних представників, але були сироти, позбавлені батьківського піклування чи з інших причин, спричинених Росією (вбивство батьків, розлука з батьками, табірний відпочинок, звільнення)³². тощо). Перебування дітей зафіксовано у 57 регіонах РФ [29], у 16 регіонах – щонайменше 380 дітей стали жертвами примусового вивезення до російських родин. Також зафіксовані випадки викрадення дітей російськими військовими на тимчасово окупованих територіях з метою залякування, тиску на родичів та розвідки.

1.5. Напади на школи та лікарні

Школи та лікарні є громадськими установами, які піклуються про потреби дітей і можуть надати притулок. Навмисні напади на освітні та медичні заклади є серйозним порушенням Женевських конвенцій і статті 8(2)(b)(ix) Римського статуту. відповідно до пункту 36 вони вважаються військовим злочином. У разі сумнівів у зв'язку з дискримінацією ми завжди припускаємо, що школи та лікарні залишаються цивільними об'єктами, захищеними від нападу [23; 55].

Відповідно до статей 24 і 28 Конвенції про права дитини неповнолітні мають право на освіту та на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я. У разі збройного конфлікту держави зобов'язані докладати максимум зусиль для забезпечення зазначених прав [32].

За роки війни від бомбардувань та артобстрілів було пошкоджено 3198 навчальних закладів, 286 з яких було повністю зруйновано [41]. За інформацією, наданою Міністерством освіти і науки України на запит Уповноваженого, з початку збройної агресії Російської Федерації зруйновано 127 та пошкоджено 940 дошкільних навчальних закладів; Зруйновано 211 закладів загальної середньої освіти, пошкоджено 1327. Більшість із них розташовані в Донецькій, Харківській, Миколаївській, Київській та Луганській областях. Крім того, пошкоджено та зруйновано 22 будівлі закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, центрів підтримки дітей та сім'ї, дитячих будинків, будинків дитини тощо), з них 6 у Донецькій області [41].

За інформацією, наданою Уповноваженому, 21 березня 2023 р. прокуратура здійснюватиме досудове розслідування у 1642 кримінальних провадженнях за фактами пошкодження (2688) та руйнування (438) закладів освіти. масовані бомбардування та обстріли. Так, за вказаною процесуальною категорією досудове розслідування триває у Вінниці (1), Дніпропетровську (104), Донецьку (520), Житомирі (29), Запоріжжі (148), Києві (79), Кіровограді (1), Луганська (86), Миколаївська (70), Одеська (4), Полтавська (2), Сумська (68), Харківська (224), Херсонська (246), Чернігівська (32) області та місто Київ (28).

Враховуючи небезпеку обстрілів навчальних закладів, навчальний процес у закладах переривається, оскільки при оголошенні попередження про повітряний наліт необхідно виходити в укриття. Альтернативний спосіб проведення дистанційного навчального процесу також додає проблем: деякі діти не мають доступу до технологій, Інтернету та електроенергії через атаки на енергетичну інфраструктуру чи внутрішнє переміщення, а також неможливість створити нові навчальні простори. проживання означає, що багато студентів не мають доступу до освіти Через цілеспрямовану атаку росії на об'єкти енергетичної інфраструктури в період з жовтня 2022 р. по

січень 2023 р. Україна не змогла повністю гарантувати право на освіту для майже 4 мільйонів дітей [41].

Крім того, пошкоджено 1218 медичних об'єктів, з яких 173 зруйновано повністю. Найбільше зруйнованих і пошкоджених закладів було в Харківській, Донецькій, Миколаївській та Київській областях.

Під час війни в Україні було пошкоджено 1206 об'єктів інфраструктури охорони здоров'я (з них 1035 об'єктів пошкоджено, ще 171 об'єкт зруйновано без можливості подальшого відновлення). У 2022 р. майже 70% атак на заклади охорони здоров'я у світі торкнулися України [57]. Неодноразово обстрілювали 48 лікарень у 10 регіонах, що підкреслює не тільки невибірковий характер атак, але й можливість того, що удари були навмисними. Наприклад, на Северодонецьку міську багатoproфільну лікарню Луганської області з березня по травень 2022 року було скоєно щонайменше 10 нападів. В одну лікарню Харківської області влучили п'ять разів, в іншу – чотири. За даними ВООЗ, майже половина медичних закладів у східній та південній частинах України в Донецькій, Запорізькій, Миколаївській та Харківській областях частково або повністю не функціонують [41].

9 березня 2022 р. російська сторона атакувала пологовий та дитячий будинок у Маріуполі. Внаслідок нападу заклад зазнав значних руйнувань, постраждали 17 осіб – жінки з трудової служби та медпрацівники. Загинуло троє людей, у тому числі дитина. Враховуючи очевидні ознаки того, що медичний заклад функціонував і виконував свою основну функцію, а також публічні заяви представників росії щодо нападу, обстріл пологової та дитячої лікарні в Маріуполі розцінюється як військовий злочин.

6. Відмова в доступі до гуманітарної допомоги

Росія, як держава-окупант, зобов'язана забезпечити дітям, які перебувають під її ефективним контролем, можливість відвідувати навчальні заклади, забезпечити нормальне функціонування закладів охорони здоров'я та охорону громадського порядку силами місцевої поліції. Росія повинна сприяти належному функціонуванню установ, відповідальних за опіку над

дітьми на окупованій території. Зобов'язана забезпечити постачання продовольством і медикаментами населення окупованих територій, а в разі потреби - забезпечити гуманітарну допомогу третіх сторін. Проте РФ системно відмовляє міжнародним організаціям у доступі на тимчасово окуповані території України [41].

З 24 лютого 2022 р. російська армія постійно перешкоджає роботі гуманітарних коридорів: обстрілює об'єкти з позначкою «Діти», не сприяє евакуації мирного населення або порушує систему евакуації мирного населення, не надає гуманітарний доступ товарів (їжі, води та медикаментів) на окуповані території [73, с. 262].

Діти на окупованих територіях також мають обмежений доступ до ліків, часто їжі та питної води, і це пов'язано з відмовою Російської Федерації пропускати гуманітарні конвої на ці території [44]. У Маріуполі зафіксовано смерть дитини через зневоднення.

Серед задокументованих злочинів проти дітей з боку збройних сил Російської Федерації виявлено унікальні факти загибелі та поранення дітей під час спроб евакуації, особливо з Київщини, Харківщини тощо. Російські військові під час евакуації відкрили вогонь по автомобілях з написом «діти» та їхали з білими прапорами [76].

Окрім необхідності евакуації, РФ не надала можливості безпечно залишити окуповані території на підконтрольну уряду України територію. Неможливість евакуації з окупованих територій також пов'язана з безперервними обстрілами цивільного транспорту та гуманітарних коридорів. Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування порушень законодавства в Україні виявила неодноразові випадки розстрілів мирних жителів під час спроби виїхати, що призвело до загибелі дітей.

Зокрема, 8 квітня 2022 р. збройні формування Російської Федерації завдали ракетних ударів по залізничному вокзалу Краматорська. Тоді на станції проходила завчасно оголошена евакуація мирного населення – станція Краматорськ була найбільшим пунктом евакуації Донецької області,

Луганської області та деяких районів Харківської області. Внаслідок обстрілу залізничного вокзалу, де перебували майже 4 тис. мирних жителів, переважно жінок і дітей [76], загинула 61 особа, 121 була поранена. Серед загиблих 9 дітей.

Таким чином, збройні конфлікти призводять до серйозних порушень прав дітей, які визначені міжнародним гуманітарним правом та конвенціями про права дитини. Основними видами порушень є такі: 1) вбивство та каліцтво дітей; 2) вербування або використання дітей як солдатів; 3) сексуальне насильство; 4) викладення дітей; 5) напади на школи та лікарні (у тому числі їхня повна руйнація); 6) блокада гуманітарної допомоги дітям.

Зазначені порушення норм міжнародного гуманітарного права становлять серйозні загрози фізичному, емоційному та соціальному благополуччю дітей під час збройних конфліктів. Міжнародні стандарти та механізми відповідальності намагаються уникнути цих порушень та забезпечити захист прав дітей в умовах конфлікту.

2.3. Особливості порушення прав дітей в умовах російської агресії проти України

Агресія росії проти України, яка триває вже майже вісім років, поставила перед міжнародною спільною масштабні виклики. І одним з таких стали неймовірні страждання українських дітей внаслідок злочинних дій держави агресора. Щасливе дитинство багатьох маленьких українців було зруйновано.

«Станом на 30 квітня 2021 року, з початку збройного конфлікту на Донбасі загинуло 152 дитини та 146 було поранено. Лише з 2017 року, близько 70 тисяч дітей отримали статус таких, що постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, 90 з них мають такий статус через тілесні травми» [16]. З початку повномасштабної агресії росії 24 лютого 2022 року за даними державного порталу «Діти війни» загинуло 512 дітей,

поранено 1152, зниклих – 2232, 19546 – незаконно депортовані або примусово переміщені і 13 дітей постраждало від сексуального насилля, 28 дітей отримали каліцтво внаслідок детонування боєприпасів [14].

Найбільше постраждало дітей у Донецькій (452), Харківській (275), Київській (127), Херсонській (94), Запорізькій (89), Миколаївській (86), Чернігівській (68), Луганській (66) та Дніпропетровській (66) областях. Ці статистичні дані не можна вважати остаточними адже робота зі встановлення фактів та збору даних триває. З початку широкомасштабної збройної агресії проти України загинуло вчетверо більше дітей, ніж за попередні дев'ять років з початку збройної агресії РФ у 2014 році [1].

Подібні дані підтвердили невтішну статистику про те, що діти в силу своєї вразливості під час збройних конфліктів становляться жертвами численних злочинів. Разом з тим наявність високих показників жертв серед дітей говорить про недосконалість механізму захисту прав дитини, зокрема в умовах збройного конфлікту як на міжнародному рівні, так і на національному.

З початком збройного конфлікту на Сході України порушуються усі права дітей. Право на життя є найвищою цінністю людини. За даними ООН (ЮНІСЕФ) тільки в Луганській та Донецькій областях було вбито 44 дитини. Наступним безумовним правом є право на охорону здоров'я. Але обстріл російською стороною лікарень, пологових будинків та інших медичних закладів, розповсюдження в зоні конфліктів соціально-небезпечних та інфекційних хвороб, погіршення або неможливість отримати медичну допомогу, нестача медичного обладнання, ліків є суворим порушенням права дітей на охорону здоров'я [43, с. 279]. Мало того, про умови перебування та медичний стан насильно переміщених українських дітей РФ не дає жодної інформації як міжнародним організаціям, так і Україні.

Український омбудсмен Л. Денісова наводить страшні факти про злочини сексуального насильства та гвалтування українських дітей, здійснених російськими військовими на окупованих територіях [56]. Але

офіційні джерела говорять про 13 випадків сексуального насильства по відношенню до дітей обох статей. Наймолодшій жертві – 4 роки [6]. Зрозуміло, що зафіксувати ці злочини вкрай важко, оскільки не всі постраждали звертаються за допомогою

Порушення росією прав українських дітей на освіту теж набуло величезного масштабу: неможливість під час масштабних обстрілів здійснювати навчання, руйнація шкіл, дошкільних виховних закладів - 3395 закладів освіти зруйновано внаслідок бомбардувань та обстрілів, з них 363 не підлягають відновленню [49]. Школи, всупереч нормам міжнародного гуманітарного права, піддаються нападам та використовуються військовими як казарми та склади тощо [15].

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець наголосив під час круглого столу в межах Варшавської конференції ОБСЄ з людського виміру, що відомим фактом є те, що росіяни використовують дитячу працю та мілітаризують українських дітей [30].

Особливістю цього збройного конфлікту стало примусове переміщення населення, зокрема дітей від раннього віку до 18 років, у Російську Федерацію або на тимчасово окуповані території України, де їм швидко змінюють громадянство, щоб віддати на усиновлення, позбавляючи їх у такий спосіб українського майбутнього та ідентичності. Оскільки значна територія України ще й досі перебуває під тимчасовою окупацією, вкрай важко встановити реальні цифри викрадених у такий спосіб дітей.

Такі дії держави-агресора підпадають одночасно під визначення воєнного злочину, геноциду та злочину проти людяності, і є кримінально караним міжнародним злочином. Хоча масові злочини щодо українських мирних жителів добре задокументовані, у міжнародно-правовому середовищі досі немає консенсусу чи чинить Росія геноцид в Україні, тоді як щодо кваліфікації її дій як воєнного злочину та злочину проти людяності міжнародна спільнота досягла більшої одностайності. Масштабність злочину Росії щодо українських дітей говорять ще й про недостатню ефективність

міжнародно-правового механізму, який би забезпечував захист дітей у збройних конфліктах, як особливо чутливої категорії населення окупованих територій, що потребує окремих захисних інституцій та механізмів та виокремлення злочинів проти дітей, у тому числі міжнародного викрадення дітей в умовах збройного конфлікту, як окремих кримінально карних діянь [67, с. 194].

І українська, і міжнародна спільнота схвилювані такими масштабними порушеннями прав дітей в результаті злочинної політики рф, спрямованої на знищення українців. Чисельні конгреси, конференції на платформах ООН та Ради Європи розглядають питання захисту дітей у збройних конфліктах, звучать заклики про підтримку України. Так, на 27-й Щорічній Генеральній Асамблеї Європейської мережі дитячих омбудсманів ENOC, представник Уповноваженого з прав людини Ольга Алтуніна у своїй доповіді «Виклики Офісу Омбудсмана України в захисті прав дітей під час війни» закликала омбудсменів з прав дітей об'єднатися і підтримати програму Президента України «Формула миру» у поверненні депортованих дітей, яка передбачала наступні заходи:

- визнання дій Росії злочином геноциду;
- надання доступу до списків усіх депортованих та переміщених дітей;
- відкриття гуманітарних коридорів для евакуації мирного населення з тимчасово окупованої території. «Ми пройдемо через жахи війни та захистимо права наших дітей і спільними зусиллями зробимо все від нас залежне, аби українські діти мали такі ж права, які мають діти у європейських країнах», - наголосила Ольга Алтуніна наприкінці свого виступу і щиро подякувала міжнародним партнерам за підтримку [49].

Примусове переміщення рф українських дітей на свою або окуповану нею територію стало наймасштабнішим злочином проти дітей у XXI столітті. Якщо до початку російської агресії примусове переміщення дитини найчастіше містило цивільно-правовий аспект у формі протиправного вчинку щодо своєї дитини одним з батьків або родичів, то сьогодні воно

набуло змісту кримінального злочину міжнародного характеру, що вчиняється державою-агресором в умовах збройного конфлікту.

Примусове переміщення дітей як на територію безпосередньо РФ, так і на територію окупованого Криму, розпочалося ще до початку повномасштабної агресії РФ проти України і відбувалося за певним планом російської влади, що включав такі політично-правові заходи як: видача російського громадянства, передача дітей у прийомні сім'ї. Останнє забезпечувалося підписанням Путіним указу від 30.05.2022 р., який мав полегшити процедуру отримання російського громадянства для певних категорій дітей, що забезпечувало право такої дитини чи її законного представника на соціальну допомогу від держави-агресора, тому що тільки власник російського паспорту мав право на таку допомогу. Таким чином, РФ фактично скасувала будь-які законодавчі обмеження, які стосувалися особливого порядку передавання українських дітей у сім'ї громадян РФ, зокрема, обов'язку отримувати згоду на це компетентного органу України.

Процес примусового переміщення українських громадян російськими військовими супроводжувався процедурою так званої «фільтрації», під час якої батьків примусово розлучають з дітьми, мотивуючи це тим, що вони не можуть довести, що є біологічним батьком чи матір'ю. За словами очевидців дитину відправляють до державної установи, не повідомляючи ні адресу, ні те, під яким іменем її записали. Немає жодної процедури, за якою батьки можуть довести, що це їхні діти [44].

Примусове переміщення населення в цілому фактично стало одним зі способів вчинення геноциду українського населення з метою знищення їх національної самоідентифікації. Про це говорить й спосіб переміщення (фільтраційні заходи, розлучення родин, примусова паспортизація та інше) й напрямок переміщення, який виключає можливість переміщення в Україну. Але цього разу окремим об'єктом цього злочину стали саме українські діти – від раннього віку до 18 років, їх права, свободи та інтереси.

Ситуація вимагає вживання невідкладних заходів з боку міжнародної спільноти та України як постраждалої держави. Для цього необхідно перш за все кваліфікувати злочин з точки зору міжнародного права на основі задокументованих матеріалів, результатів моніторингу того, що відбувається і продовжує відбуватися, встановити підзвітність, організаційність та притягнути до відповідальності всіх винних осіб на всіх рівнях влади.

Місії ОБСЄ, мандат якої конкретно стосується злочинів проти людяності та воєнних злочинів, було доручено встановити факти та обставин порушень РФ міжнародного гуманітарного права (МГП) та кваліфікувати її дії, пов'язані з примусовим переміщенням дітей. У звіті даної місії вказувалося, що повідомлення про евакуацію та примусове переміщення українських дітей з боку російської окупаційної влади розглядалося у світлі застосовних норм, які охоплювали: а) відповідні зобов'язання в рамках ОБСЄ; б) міжнародне гуманітарне право (МГП); в) міжнародне право прав людини (МППЛ); г) регулювання воєнних злочинів і злочинів проти людяності за міжнародним кримінальним правом (МКП) [29].

Представники міжнародної спільноти, Пітер Дікінсон [4], французькі юристи Емманюель Доуд, який подав позов до Міжнародного кримінального суду (МКС) щодо незаконного і насильницького вивезення з України дітей, та його колега Габріель Себа, британський юрист, екс-суддя Міжнародного кримінального суду (МКС) Говард Моррісон переконані, що, з урахуванням зібраних доказів, ці дії можна кваліфікувати не лише як воєнні злочини, а й як злочини проти людяності та як злочини геноциду [11].

Розглядаючи перші два міжнародні злочини та характеризуючи ментальний критерій, слід виходити з того, що примусове переміщення та депортацію російська влада оголосила *евакуацією* з метою запобігання шкідливих наслідків, які б мало зазнати цивільне населення на окупованих територіях, зокрема з метою порятунку життя та здоров'я дітей, що опинились в зоні конфлікту. Російська сторона неодноразово з моменту

вторгнення в Україну оприлюднювала свій умисел про необхідність знищення українства через штучність походження української нації.

Варто зауважити, що переміщення цивільного населення, у тому числі дітей, під час збройного конфлікту не завжди утворює склад воєнного злочину, оскільки МГП в окремих випадках передбачає можливість його законного переміщення згідно ст. 49 Женевської Конвенції [40, с. 55].

За попередніми даними з міжнародних джерел від 16 тисяч до 300 тисяч дітей могли бути насильно вивезені з України до Росії під час війни [20]. Такі цифри називали депутати Європарламенту 19 квітня 2023 року, під час дискусії на тему депортації українських дітей. Саме такий термін «депортація» міжнародно-правова спільнота почала застосовувати, характеризуючи протиправне кримінально-карне міжнародне викрадення дітей з України. При цьому законним вважається переміщення (евакуація), що відповідає наступним умовам:

- здійснюється у межах чітко визначених територій;
- передбачає чіткі умови проведення;
- зумовлене забезпеченням безпеки цивільного населення та чітко визначеними військовими вимогами;
- є тимчасовим до моменту стабілізації ситуацію в регіоні;
- переміщені особи повинні мати можливість вільно повернутись.

Незалежна міжнародна Комісія ООН з розслідування порушень міжнародного права в Україні у своїй доповіді від 15 березня 2023 р. визначила три категорії дітей, які були насильно переміщені до РФ: 1) діти, які втратили батьків або зв'язок із ними під час бойових дій; 2) діти, які були розлучені після затримання одного з батьків на фільтраційному пункті; 3) діти, які перебували у спеціальних установах [75].

Проблема депортації українських громадян була неодноразово висвітлена у доповідях міжнародних організацій та заявах міжнародних партнерів України. Одними з перших збирати інформацію про порушення міжнародного гуманітарного права в частині примусового переміщення

(депортації) українських дітей почали міжнародні організації, зокрема Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ, Human Rights Watch, потім Рада з прав людини ООН, які величезну увагу приділяли дослідженню. Усі вони в звітах та доповідях рішуче засуджують ганебну політику держави-агресора [74]. Так, Європейським Парламентом у вересні 2022 р. було ухвалено Резолюцію про порушення прав людини в контексті примусової депортації українських цивільних осіб та примусового усиновлення українських дітей в Росії (2022/2825(RSP)) [53]. Важливе значення мав звіт Єльської школи громадського здоров'я «Російська систематична програма перевиховання та всиновлення дітей з України» (звіт від 14 лютого 2023), матеріали якого розкривають особливості утримання українських дітей у спеціалізованих закладах та прийомних сім'ях [57].

В сучасних реаліях війни в Україні об'єктивна та суб'єктивна сторони цього злочину полягають в примусовій «русифікації» українських дітей, з метою знищити їх українську національну ідентичність та самосвідомість. Повернуті з Росії діти неодноразово розповідали про побиття та покарання або відповідні погрози, за відмову співати російський гімн, переписувати російські історичні тексти, про психічний тиск, який полягав у нав'язуванні дітям постулатів про нацистську сутність української нації, включаючи батьків, під страхом бути побитими, позбавленими прогулянок на свіжому повітрі, політичне перевиховування у таборах, примусова паспортизація, переведення україномовних дітей на російську мову спілкування та навчання, фільтраційні заходи на предмет лояльності до країни агресора, що застосовувались до батьків, що бажали відвідати чи повернути дитину та інше.

Депортація як воєнний злочин кваліфікується в статті 8(2) (b) (viii) Римського Статуту [55]. Для того, щоб кваліфікуватися як злочин, переміщення має бути фізичним, примусовим (не добровільним) і може відбуватися як на окупованій території, так і за її межами. У звіті Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ від 20 червня 2023 р.

зазначається, що переміщення вважається недобровільним, якщо: а) відповідні особи або їхні законні опікуни не дають на це згоди або коли первісна згода згодом відкликається, або б) коли переміщення відбувається без підстав, дозволених міжнародним правом [72].

У діях РФ є чіткі ознаки депортації та примусового переміщення. Прикладами подібних примусових дій Росії можна вважати коли: 1) окупаційна влада організувала евакуаційний транспорт лише в напрямку Росії, стверджуючи, що альтернативи немає; 2) переконували українців в тому, що факт перебування в окупації стане приводом для переслідування з боку української влади/збройних сил, якщо вони не виїдуть; 3) погрожували застосуванням фізичного насильства; 4) створювали умови, за яких іншого вибору, ніж виїжджати на території РФ, у людей не залишалося (прицільні обстріли цивільних кварталів та інфраструктури, позбавлення осіб, які перебувають на обстрілюваних або окупованих територіях, житла, свободи пересування, доступу до газу, електроенергії, води, знищення медичної інфраструктури); 5) обстріли гуманітарних коридорів в напрямку підконтрольної Україні території та ін. [10].

Разом з тим, згідно положень Женевських конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 р. (ст.49-50) та Додаткового протоколу I до неї (ст.78) дії російської влади визначаються як порушення МГП: по-перше, забороняється евакуація дітей стороною збройного конфлікту, якщо вона не має вагомих причин для цього, пов'язаних з їх здоров'ям або медичною допомогою дітям, або з їхньою безпекою (за винятком окупованої території); по-друге, переміщення, які відповідають означеним причинам, повинні мати тимчасовий характер; по-третє, для таких переміщень вимагається письмова згода батьків [17]. До того ж, всупереч положенням МГП, російська влада не надала можливості перемістити або дозволити дітям переїхати на територію, підконтрольну Уряду України або, як того вимагає Женевська конвенція, встановити контакт з родичами дітей або з українською владою. А переміщення, яке, за МГП, мало бути

тимчасовим, у більшості випадків стало тривалим, а батьки або законні опікуни та діти зіткнулися з цілою низкою умисних перешкод та протидії з боку російської влади у встановленні контактів, возз'єднанні сім'ї та поверненні дітей на батьківщину. Такі перешкоди створюються як для компетентних органів України, так і міжнародних організацій (наприклад, ЮНІСЕФ, МКЧХ) і представників громадянського суспільства [76].

Примусове переміщення дітей із захищеної групи до іншої групи є п'ятим актом геноциду, який карається. Парламентська асамблея Ради Європи у своїй резолюції зазначає, що переміщення українських дітей були «чітко сплановані та організовані в систематичний спосіб» як державна політика і мали огидну мету «знищити будь-який зв'язок та ознаки їхньої української ідентичності». На основі чого робить висновок, що задокументовані докази цієї практики відповідають міжнародному визначенню геноциду [81]. У недавньому звіті Єльської школи охорони громадського здоров'я вказується на систематичну російську програму перевиховання тисяч викрадених українських дітей через мережу з понад 40 таборів та установ від окупованого Криму до Сибіру, метою якої є політика «культурного стирання», що передбачає знищення українських традицій і звичаїв і яка включає в себе «просування культурних, історичних, соціальних і патріотичних ідей, які слугують політичним інтересам Росії» [57], в результаті чого українські діти мають навчитися «ідентифікувати себе як громадян багатонаціональної Росії» [57].

Однак, необхідно ще довести, що Росія вчинила ці дії зі спеціальним наміром повного або часткового знищення українців як національної, етнічної групи як такої.

Розглянувши питання про особливості порушення прав дітей в умовах російської агресії проти України, приходимо до наступних висновків:

По-перше, у ході російської агресії проти України було порушено усі основні права дитини, зазначені у джерелах міжнародно-правового захисту дітей.

По-друге, на основі джерел міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права, масштабне примусове переміщення дітей у вигляді депортації на територію держави агресора та окуповану територію, дає можливість класифікувати цей злочин і як воєнний злочин і як злочин проти людяності, який рф вчинила щодо цивільного населення України, зокрема дітей і цей злочин є кримінально караним міжнародним злочинним діянням.

2.4. Види відповідальності за порушення прав дітей під час збройних конфліктів

Розробка ефективних міжнародно-правових механізмів реалізації відповідальності за міжнародні злочини є одним з найголовніших завдань, що стоїть перед фахівцями з міжнародного права, міжнародними органами та організаціями. Відповідальність за порушення прав дітей під час збройних конфліктів веде нас до міжнародного кримінального права, в межах якого існують діючі механізми щодо проведення розслідування та притягнення злочинців до індивідуальної кримінальної відповідальності за скоєні воєнні злочини. Використання різноманітних міжнародних судових інституцій є логічним кроком до належного правового захисту.

Першими практичними кроками у розробці механізмів притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів, зокрема і проти дітей, відіграли міжнародні військові трибунали – Нюрнберзький 1945 р., Токійський 1946 р., Міжнародний трибунал по колишній Югославії (Далі МТКЮ) 1993 р. та Міжнародний трибунал по Руанді (Далі як МТР) 1994 р.

Першим був Нюрнберзький трибунал, спрямований покарати фашистських злочинців. Діти стали головною ціллю нацистської кампанії геноциду, адже правляча верхівка Німеччини усвідомлювала, що саме діти це майбутнє будь-якої нації, в першу чергу через свою можливість продовження роду, а також діти являються майбутньою робочою силою, та в силу

психічних травм дитинства будуть прагнути помсти та встановлення справедливості. У своїх наукових працях професор Н. Крестовська зауважує, що діти стали жертвами фашистського геноциду, як єврейські діти, так і польські, російські та українські, які, а в особливості світловолосі та блакитнооокі, були примусово передані на виховання в німецькі сім'ї так і не повернувшись до своїх батьків [36].

Міжнародний трибунал по колишній Югославії (Далі МТКЮ) 1993 р. теж був створений для покарання за воєнні злочини, де під час конфлікту в Югославії злочини геноциду та злочини проти людяності здійснювалися обома сторонами та особливо жорстоко такі злочини вчинялися проти дітей, і серби і мусульмани усвідомлювали вразливість дітей та страждання батьків після смерті їх нащадків, тому саме над дітьми вчиняли нелюдські розправи. А могили та тіла близько трьох тисяч загиблих дітей ще й досі не вдалося знайти їх батькам [70, с. 94–95].

Руандійський трибунал 1994 р. був створений для покарання винних за злочин геноциду африканського племені хуту проти тутсі. Масове залучення дітей до вчинення злочину геноциду в Руанді стало явищем, з яким суспільство не стикалося досі. Тисячі дітей-хуту, які завжди підкорювалися вказівкам дорослих, стали злочинцями: вони вбивали, гвалтували, палили житло, мародерствували, видавали схованки тутсі тощо. Велика кількість дітей, навіть тих, що не досягли певного віку для кримінальної відповідальності, отримало чималі тюремні строки за скоєні злочини. І ці діти також вважаються, хай і опосередковано, жертвами геноциду [83]. 2 вересня 1998 року Міжнародний трибунал по Руанді виніс перший в історії вердикт міжнародної судової інстанції у справі, що стосується злочинів геноциду, а також перший в історії вирок за цей злочин, визнавши Жана-Поля Акайесу винним у геноциді і злочинах проти людяності за його дії (а також за дії, вчинені при його потуранні) на посаді мера комуни Таба. Обвинувачений систематично гвалтував не тільки жінок, а і неповнолітніх дівчат [66, с. 42]. Судове рішення по справі Акайесу стало істотним внеском

в розвиток судової практики про зґвалтування як військовий злочин, що поставило зґвалтування в один ряд з іншими злочинами проти людяності, і є одним із найбільш злісним, особливо коли скоєний по відношенню до дітей. Трибунал у Руанді допоміг у виробленні механізму відповідальності за геноцид [77].

Міжнародні трибунали стали великим досягненням в умовах постійних міжнародних конфліктів для сприяння справедливості та важливим внеском у формування механізмів відповідальності за скоєння міжнародних злочинів. Хоча робота цих трибуналів зазнала критики з боку міжнародної спільноти, проте це був новий етап у розвитку міжнародного права і забезпеченні його ефективності.

Прийняття на Римській конференції ООН у 1998 році Римського статуту, одним з пунктів якого було створення незалежного постійного Міжнародного кримінального суду було необхідною реакцією на численні військові злочини, що сталися під час збройних конфліктів на Балканах у 1990-х роках та геноциду в Руанді. Міжнародний кримінальний суд наділявся юрисдикцією «стосовно найбільш тяжких злочинів, що викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства» [55].

Притягнення РФ та її керівництва до відповідальності за вчинення міжнародних злочинів – це завдання не лише для України, але і для світу у цілому. У такому контексті стає актуальним створення Міжнародного спеціального трибуналу, який би став інструментом притягнення до відповідальності російських воєнних за злочин агресії. Проте ефективність цього засобу, його можливості та роль у запобіганні подібних актів агресії є питанням, яке потребує детального аналізу та обговорення. Понад 2 900 воєнних злочинів, скоєних РФ проти дітей в Україні, розслідується Офісом Генерального прокурора від початку повномасштабного вторгнення [49]. Поруч з тим Управління Верховного комісара ООН з прав людини збирає в Україні показання та докази порушень, вчинених російськими окупантами, які можуть бути визнані воєнними злочинами. Йдеться про численні випадки

загибелі цивільних, включаючи дітей, зокрема через обстріл лікарень, драмтеатру у Маріуполі, залізничного вокзалу у Краматорську, житлових масивів в Одесі.

Українські дослідники Т. Короткий М. Гнатовський вважають, що «Розглядаючи питання кримінальної відповідальності за міжнародні злочини, що вчиняються по відношенню до дітей, необхідно враховувати специфіку цієї категорії об'єктів кримінального посягання: особливості їх соціального статусу, фізичні, психічні та моральні характеристики, можливості адаптації в суспільстві, і, виходячи саме з їх особистого статусу, вести мову про особливу небезпечність таких кримінальних покарань та підвищення межі відповідності за вчинення проти них міжнародних злочинів» [28, с. 37].

Значний масив норм щодо забезпечення виконання міжнародного гуманітарного права, відповідальності та відшкодування шкоди ми знаходимо у звичаєвих нормах міжнародного гуманітарного права. Так, норми 144-148 наголошують на обов'язку держав використовувати, наскільки це можливо, свій вплив для того, щоб зупинити порушення міжнародного гуманітарного права; дотримуватися норм гуманітарного права у випадку застосування репресалій. Відповідальність і відшкодування шкоди розглянуто у нормах 149-150, де зазначається, що «державу несе відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права» як у міжнародному збройному конфлікті так і у неміжнародному збройному конфлікті, за порушення, вчинені її органами, включаючи збройні сили, порушення, вчинені особами чи утвореннями, уповноваженими нею здійснювати елементи державної влади, порушення, вчинені особами або групами, що фактично діють за її вказівками або під її керівництвом чи контролем; порушення, вчинені приватними особами або групами, які вона визнає та приймає як власну поведінку. Норма 150 накладає на державу відповідальність у вигляді повного відшкодування завданої шкоди [28, с. 38].

Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права виокремлюють індивідуальну відповідальність за вчинені воєнні злочини у нормах 151-155.

Основними положеннями є те, що «командири та інші начальники несуть кримінальну відповідальність за воєнні злочини, вчинені в результаті відданих ними наказів», «за вчинені їхніми підлеглими воєнні злочини або ті, які вони збиралися вчинити, якщо вони знали або мали підстави знати, що підлеглі збираються вчинити або вчиняють такі злочини, і не вжили всіх практично можливих заходів у межах своїх повноважень для запобігання їхньому вчиненню». І важливим положенням є те, що «кожен комбатант зобов'язаний відмовитися виконувати явно незаконний наказ». Щодо воєнних злочинів, то важливо звернути увагу на таке зобов'язання, закріплено у нормі 158: «Держави повинні розслідувати воєнні злочини, що, як стверджується, вчинені їхніми громадянами або збройними силами, або на їхній території, та за наявності підстав притягати до відповідальності осіб, підозрюваних у вчиненні таких злочинів. Вони також повинні розслідувати інші воєнні злочини, щодо яких вони мають юрисдикцію, та за наявності підстав притягати до відповідальності осіб, підозрюваних у вчиненні таких злочинів». Воєнні злочини не мають строку давності і держави повинні активно співпрацювати та сприяти розслідуванню воєнних злочинів з метою притягнення до відповідальності осіб, підозрюваних у їхньому вчиненні [28, с. 39].

Міжнародний кримінальний суд є першим правовим інститутом, що діє постійно, заснований на основі міжнародного акту, а саме Римського статуту, який є свого роду кодексом міжнародних злочинів. Держави стають учасниками МКС (а злочини, скоєні їх громадянами або на їх території - підсудними йому) за фактом ратифікації Римського статуту. Юрисдикція МКС, згідно статті 5, обмежується найбільш тяжкими злочинами, їх всього чотири: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії [55].

Причиною першого розслідування МКС, щодо злочину геноциду, стала ситуація в Судані у 2003 році, де одним із обвинувачених став колишній президент, Омар аль-Башир. За даними розслідування Суду, у місті Дарфур

були вчинені акти геноциду шляхом масового забою чоловіків, жінок та дітей дарфурів у Західному Судані. На сьогоднішній день більше одного мільйона дітей були вбиті, згвалтовані, поранені, примусово переміщені, травмовані або перенесли втрату батьків і сімей. Розслідування конфлікту у Дарфурі продовжується і однозначно кваліфікувати його як геноцид складно через відсутність ключового елементу - наміру знищити, повністю або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку [71].

За роки своєї діяльності Міжнародний кримінальний суд розглянув 27 справ, і лише декілька з них стосувалися злочину геноциду, де жертвами були діти. Через складність установлення фактів злочину саме проти дітей стає неможливим наведення статистики кількості міжнародних злочинів у практиці МКС, об'єктом яких є діти, та кількості дітей жертв від таких злочинів. Хоча через особливе становище дітей, міжнародні злочини проти дітей потребують окремої категорії та точної статистики.

Важливим злочином, що порушує норми гуманітарного права є вербуванні дітей у військові угруповання. У 2007 році Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне (СССЛ) став першим міжнародним кримінальним судом, який осудив трьох колишніх офіцерів за вербування і призов дітей віком до п'ятнадцяти років до збройних сил або збройних угруповань. Причому у своєму рішенні суд опирався на міжнародний звичай, який забороняв вербувати дітей. А у 2012 році Судова палата II визнала Чарльза Тейлора, колишнього президента Ліберії, винним за всіма пред'явленими йому звинуваченнями, включаючи планування призову і вербування дітей-солдатів до збройних сил і використання дітей у бойових діях. Палата, посилаючись на Конвенцію про права дитини, Женевську конвенцію та Африканську хартію про права і благополуччя дитини зазначила, що захист дітей є фундаментальною гарантією, тому порушення цієї гарантії шляхом вербування дітей-солдатів тягне за собою індивідуальну кримінальну відповідальність і є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права.

Ще одно звинувачення у примусовому вербуванні дітей-солдатів було висунуто вже семи обвинуваченим у справах щодо Демократичної Республіки Конго (ДРК) та Уганди. Процес, який розпочався 26 січня 2009 року, є першим судовим процесом МКС, в якому примусове вербування дітей-солдатів, що визначаються як діти віком до п'ятнадцяти років, переслідується як військовий злочин. Суд зазначив, що до тих пір, поки дитина є потенційною мішенню, і хоча вона відсутня на безпосередній сцені бойових дій, визнається, що вона бере активну участь у бойових діях (Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo) [82].

Українська дослідниця Н. Крестовська зазначає, що «Римський статут стосується заборони вербування та використання дітей у військових діях у складі збройних сил як державних органів, так і недержавних угруповань. Але, якщо бути реалістом, то недержавні збройні формування, як правило, заперечують будь-які міжнародно-правові зобов'язання, а правові інструменти для їх виконання дуже обмежені». Їхня діяльність не може контролюватися Комітетом з прав дитини, а отже, вони не є об'єктом моніторингу з боку Комітету з прав дитини. «Нажаль, необхідно визнати, - продовжує пані Крестовська, що особливий захист дітей міжнародним правом робить вербування дітей та їх використання у різних видах військових дій дуже привабливим для незаконних збройних формувань, оскільки вони можуть використовувати дітей у військових цілях на власний розсуд, адже діти-солдати несуть меншу відповідальність у разі потрапляння в полон і кримінального переслідування» [73, с. 264].

Зрозуміло, що діти у такому випадку потрапляють у більшу небезпеку, ніж дорослі. Крім того, існує певна прогалина в регулюванні відповідальності за злочини проти дітей у міжнародному кримінальному праві. Усі люди, які не досягли 18-річного віку, мають право на захист від негативних наслідків збройних конфліктів, але вербування дітей віком від 15 до 18 років та їх використання для активної участі у бойових діях не кваліфікуються як воєнні злочини відповідно до Римського статуту і це може

надати збройним угрупованням стимул для озброєних груп вербувати і використовувати осіб у віці від 15 до 18 років [73, с. 264-265].

Залучення дітей до збройних конфліктів ми спостерігаємо не тільки за сотні тисяч кілометрів від нас, в далекій Африці, а і на сході нашої країни. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець наводить дані правоохоронних органів України, згідно яким РФ залучає неповнолітніх до участі в збройному конфлікті у ролі шпигунів та коректувальників обстрілів, а також до кампанії примусової мобілізації українських громадян на тимчасово окупованих територіях [50]. Подібні дії РФ є причиною наступних розслідувань МКС та винесення рішень про звинувачення російських злочинців у скоєнні злочину проти дітей.

Так, вже сьогодні весь світ знає, що президент РФ є міжнародним злочинцем, оскільки 17 березня 2023 року II Палата досудового провадження МКС прийняла рішення про видачу ордену на арешт президента В. Путіна та російської уповноваженої з прав дітей М. Львової-Белової на основі статті 58 РС за вчинення воєнного злочину незаконної депортації та переміщення населення/дітей, відповідно до статті 8(2)(a)(vii) та 8(2)(b)(viii). Щодо президента Путіна, то Міжнародний кримінальний суд зазначив, що він несе індивідуальну відповідальність не лише за злочин незаконної депортації дітей, але й за нездійснення ним належного контролю над цивільними та військовими підлеглими, які вчинили або допустили ці діяння і які перебували під його владою та контролем (стаття 28(b) [80] .

Варто нагадати, що ні Росія, ні Україна не є державами-учасницями Римського статуту про заснування МКС. Росія спочатку підписала Римський статут у 2000 році, але так і не ратифікувала його і відкликала свій підпис у 2016 році, після незаконної анексії Криму. Україна також не ратифікувала Римський статут, хоча двічі визнавала юрисдикцію МКС (щодо злочинів, скоєних у період з листопада 2013 року по лютий 2014 року та з лютого 2014 року). Тому сьогодні ратифікація Римського Статуту є нагальною потребою

для України, що дозволить найбільш ефективно використати механізм міжнародно-правової відповідальності до росії за скоєні нею воєнні злочини.

Ордер на арешт є обов'язковим для виконання 123 державами-учасниками Римського статуту та України. Деякі вважають дуже малоімовірним, що Путін постане перед судом МКС, хоча в минулому подібні сумніви висловлювалися щодо колишніх президентів Сербії та Ліберії Слободана Мілошевича і Чарльза Тейлора, які врешті-решт опинилися на лаві підсудних.

Таким чином, рішення МКС є тим механізмом, який забезпечує повну відповідальність за злочини проти дітей у стані збройного конфлікту.

Підсумовуючі вищевикладене, можна зробити такі висновки: по-перше, необхідно зазначити важливу роль міжнародні трибуналів, Нюрнберзького, Руандійського та по колишній Югославії, - у сфері охорони дітей від міжнародних злочинів. По-друге, у практиці цих трибуналів немає справ, які конкретно стосувалися б міжнародних злочинів проти дітей, в основному покарання стосувалося загального контексту порушення норм міжнародного гуманітарного права. По-третє, новим кроком у розвитку механізму міжнародно-оправової відповідальності стало прийняття Римського Статуту та створення Міжнародного Кримінального Суду, чия діяльність спрямована за встановлення справедливого покарання за порушення норм та принципів Міжнародного гуманітарного права, зокрема порушення прав дітей у стані збройного конфлікту. По-четверте, з метою недопущення уникнення покарання за вчинення міжнародних злочинів щодо українських дітей, вважаємо за потрібне підтримати українських науковців, які наголошують на запровадження чіткого поняття міжнародного викрадення дітей, як кримінально-карного діяння.

РОЗДІЛ 3

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

3.1. Проблемні аспекти захисту дитини у міжнародному праві

На сьогодні одним із глобальних викликів та трагедій, з яким стикнулося міжнародне співтовариство третього тисячоліття, є масове, грубе та зухвале порушення норм міжнародного права з боку Російської Федерації, яке передбачає навмисне руйнування сформованого міжнародного правопорядку, брутальне пограння існуючих загальнолюдських цінностей та норм. Як зазначає О. Вінгловська, збройна неспровокована агресія, яку розв'язала росія проти України – це одне з найбільш підступних, жорстоких та кривавих подій з часів Другої світової війни, яка вже майже 2 роки забирає безневинні життя мирного цивільного населення, зокрема дітей [5, с. 179].

У цьому контексті актуалізується питання забезпечення ефективності функціонування існуючих механізмів юридичного захисту прав і свобод дитини у міжнародному праві, зокрема в умовах збройних конфліктів. Так, за Н. Градецькою, в сучасному міжнародному праві «умова ефективності механізму юридичного захисту прав та свобод людини» є: 1) сукупністю обставин, за яких людина вважається/визнається як найвища цінність; 2) сукупністю чинників, наявність і зміна яких обумовлює встановлення рівня, способів та методів дії людини; 3) сукупність соціальних інститутів, діяльність яких спрямована на реалізацію прав та свобод людини як найвищої цінності [7, с. 121–122].

У сучасних умовах загострення збройних конфліктів процес підвищення ефективності аналізованого механізму забезпечується низкою чинників економічного, політичного та ідеологічного характеру, які представлені на рис. 3.1.

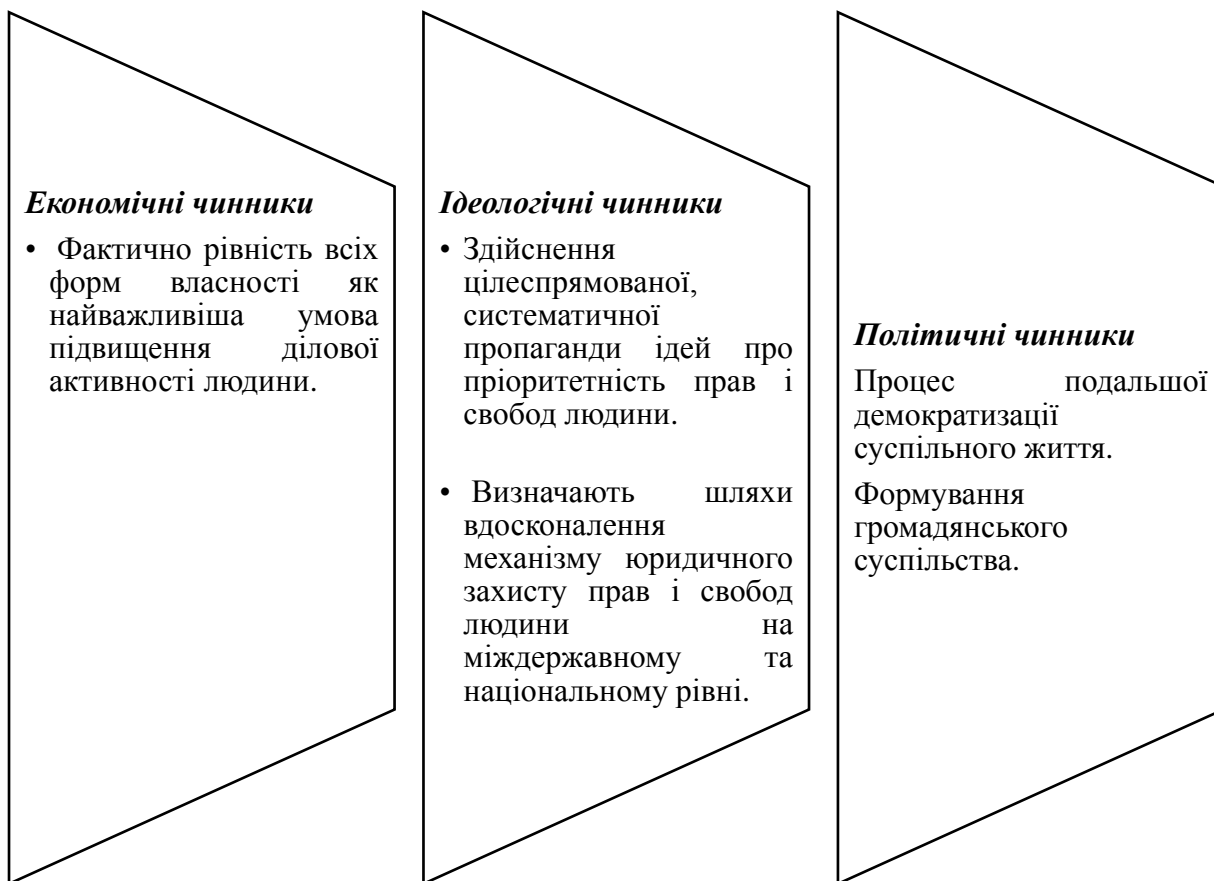

Рис. 3.1. Чинники забезпечення ефективності функціонування механізмів юридичного захисту прав і свобод дитини у міжнародному праві
Джерело: [7, с. 121-122].

Так, за офіційними даними ЮНІСЕФ у результаті збройної неспровокованої агресії росії проти України її жертвами стали понад 7,5 млн дітей [15], зокрема виявлено 5754 дитини, які були примусово депортовані. Російська Федерація заявляє про сотні тисяч депортованих дітей. Згідно з міжнародним правом, примусова депортація також вважається геноцидом. Щодня гинуть або отримують поранення близько п'яти дітей. У більшості випадків причиною загибелі стало використання вибухової зброї, яка не розрізняє цивільних осіб, дітей та учасників бойових дій, військові об'єкти та цивільних, школи, дитсадки та лікарні, як ми бачили в Києві, Маріуполі, Кременчуці та Вінниці. Міста і села України.

З першого дня агресії Російської Федерації проти України у 2014 році були порушені основні принципи міжнародного права – усі принципи *jus*

cogens, норми міжнародного гуманітарного права, основні права і свободи людини, права дитини [46, с. 17]. Безкарне зло 2014 р. спричинило подальшу агресію. Російська Федерація не понесла належної міжнародно-правової відповідальності. 24 лютого 2022 р. внаслідок прямої відкритої агресії Російської Федерації продовжилися грубі порушення міжнародного права, вчинені численні злочини проти людяності, військові злочини, серйозні та масові порушення прав людини. злочин геноциду дійсно було вчинено. І знову ж таки, як завжди під час збройних конфліктів, найбільш незахищеною та вразливою частиною населення, найбільш постраждалою групою є діти. Сміливі та грішні рішення дорослих наражають життя та здоров'я дітей на великий ризик.

З початку війни близько двох мільйонів дітей виїхали з України в безпечні країни та отримали тимчасовий притулок. Завдяки солідарності міжнародних, особливо європейських країн, наші українські діти-біженці отримали всебічний захист і підтримку на всіх рівнях, насамперед правовий захист, гарантовану безпеку, захист права на життя, права на піклування, права на розвиток, право на освіту, право на культуру та інші основні права і свободи дітей, які зафіксовані в універсальних міжнародних правових актах, таких як Конвенція про права дитини 1989 року, регіональні конвенції Ради Європи, такі як Конвенція про реалізацію прав дитини 1996 р. тощо [7, с. 123].

Внутрішнє законодавство країн-членів ЄС та країн Шенгенської угоди, а також інших країн швидко відреагувало та прийняло ряд законів, які забезпечили дотримання всіх прав і свобод дітей-біженців. Однак серед дітей-біженців, змушених залишити місце проживання в центрі країни, є й такі, які були вимушено розлучені зі своїми родинами, а відповідно існує ризик потрапити в злочинні угруповання з метою експлуатації. , насильство над дітьми, експлуатація, в тому числі сексуальна. і торгівля людьми. У 2000 році було прийнято два факультативні протоколи до Конвенції, які набули чинності в 2002 році: про участь дітей у збройних конфліктах (150 країн-

учасниць станом на жовтень 2012 року) і про торгівлю дітьми, дитячу проституцію та дитячу порнографію (160 країн-учасниць). жовтень 2012 р.) [61].

У грудні 2011 року Генеральна Асамблея ООН прийняла третій факультативний протокол, який був відкритий для підписання в 2012 році. Протокол надає можливість Комітету з прав дитини розглядати скарги щодо порушення Конвенції про права дитини країнами-учасницями цього протоколу, що стає важливим і ефективним інструментом у механізмі Конвенції про права дитини. захист прав дитини. Конвенція визначає зобов'язання захищати дітей від жорстокого поводження, права дітей-біженців, право дітей на охорону здоров'я, соціальне забезпечення та рівень життя, необхідний для їх розвитку, право дітей на освіту та використання рідної мови. мова і культура, їх релігія їх релігія, відпочинок і вільний час. Конвенція закріплює відповідальність держав захищати права дітей від усіх форм експлуатації, незаконного вживання наркотиків, викрадення дітей і торгівлі ними. та право дітей на захист під час збройних конфліктів [61].

Аналіз численних порушень прав дітей під час збройних конфліктів дозволяє зробити деякі попередні висновки: по-перше, під час військових дій та окупації права дітей на життя, здоров'я, освіту, сімейне виховання, захист від усіх форм насильства та участь у бойових діях. та збройні конфлікти, вибір дитиною місця проживання та інші основні права та основні свободи [31].

Тобто майже повний перелік прав і свобод дитини, які, насамперед, зафіксовані в Конвенції про права дитини 1989 р. та інших міжнародно-правових актах, що містять міжнародні стандарти щодо прав дитини; по-друге, діти, права яких були серйозно порушені, потребують особливого захисту та піклування як з боку держави, так і міжнародної спільноти; по-третє, категорія дітей, які стали жертвами фізичного чи психічного насильства внаслідок бойових дій, а також категорія дітей, батьки яких загинули або отримали поранення під час бойових дій, а також категорія

дітей-бійців, які брали участь у бойових діях у новітньої історії України, сформувалися. Тому, перш за все, забезпечення та захист прав дітей під час збройного конфлікту в Україні є одним із найактуальніших напрямків міждержавного співробітництва на сучасному етапі. Злочин треба визнати.

Злочини проти міжнародного права, військові злочини, злочини проти міжнародного гуманітарного права, серйозні та масові порушення прав людини, злочини проти прав дитини мають бути розслідувані та надані відповідної міжнародно-правової кваліфікації. Злочинці, яких визнає міжнародне співтовариство, повинні нести повну відповідальність згідно з міжнародним правом, щоб гарантувати, що не буде повторень і можливостей для вчинення нелюдських злочинів проти миру та безпеки, людяності та людства. Друга світова війна завдала найбільших каліцтв і наслідків людській цивілізації. За всю історію існування людства воно зазнало найбільших людських втрат, а серед жертв війни та її наслідків зазвичай найбільш постраждалим класом є діти.

Злочини проти людства, пізніше класифіковані Нюрнберзьким міжнародним трибуналом у 1945 р. та Статутом Токійського міжнародного трибуналу в 1946 р., були визначені та визнані, а саме вбивство, поневолення та депортація з окупованих територій, знищення цивільних поселень, вбивства та переслідування в різних випадках. Релігійні, етнічні, расові, медичні дослідження та експерименти, скоєні військові злочини, залучення неповнолітніх до спеціальних збройних сил в основному торкалися дітей. І, до речі, злочини проти людяності згодом визнали без строку давності, який встановлює Конвенція про виключення строку давності для військових злочинів і злочинів проти людства 1968 р. [58, с. 165].

Саме тому існують міжнародно-правові механізми, інструменти та прецеденти для створення відповідних органів міжнародного переслідування у справах про найтяжчі міжнародно-правові злочини. Створення Спеціального міжнародного трибуналу з розгляду злочинів, вчинених

Російською Федерацією проти України, є одним із найважливіших і пріоритетних завдань найближчого часу.

Таким чином, захист прав дитини є однією з найважливіших тем у міжнародному праві, проте на сьогодні існує низка проблемних аспектів у реалізації механізмів юридичного захисту прав і свобод дитини. Основними проблемними аспектами у сфері захисту прав дітей у міжнародному праві є такі: дитяча праця; дитяча сексуальна експлуатація; дитячий військовий призов; переселення дітей; тощо. Порушення прав дітей у збройних конфліктах сьогодні залишається досить серйозною проблемою, для вирішення якої міжнародному співтовариству необхідно вдосконалювати існуючі правові механізми захисту прав дітей.

У зв'язку з цим нами пропонується розвиток міжнародних норм, спрямованих на запобігання конфліктам, можливість «довоєнного» врегулювання зіткнень інтересів держав шляхом створення міжнародних механізмів медіації, а у разі неможливості такого запобігання абсолютне, в тій мірі як це можливо, виключення осіб, не досягли вісімнадцятирічного віку із зони збройних конфліктів. Відповідно, міжнародні механізми захисту прав дітей в умовах війни потребують удосконалення тією мірою, якою вони не дозволяють мінімізувати негативний вплив на дітей під час збройних конфліктів.

3.2. Гармонізація національних законодавств з положеннями міжнародного права у сфері захисту прав дитини як запорука ефективності міжнародно-правового захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів

Україна офіційно прийняла європейський вибір як свій стратегічний напрям після проголошення незалежності в 1991 р., і це зобов'язання було підтверджено на Майдані Незалежності під час Революції Гідності. Досягнення цієї мети для України вимагає не лише громадянської, соціальної

та політичної рішучості, але й узгодження української та європейської правових систем шляхом адаптації українського законодавства до права ЄС.

Гуманність і цивілізованість суспільства проявляється у ставленні до дітей, їхніх прав і свобод. Пріоритетність гідності, надання особливого захисту та забезпечення батьківського піклування є найважливішими аспектами, які мають бути колективно визнані та включені в національне законодавство. Створені протягом кількох десятиліть глобальні стандарти прав дитини кодифіковані в різних важливих міжнародних документах [60].

Важливість цієї теми зумовлена постійною вразливістю дітей – демографічної групи, яка, незважаючи на узгоджені глобальні зусилля, продовжує зазнавати системної дискримінації. Ця проблема особливо загострюється в кризові періоди, особливо під час збройного конфлікту, який розгорнула росія проти суверенної держави Україна.

Однією з передумов співпраці з ЄС є приведення українського законодавства у відповідність до положень Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. [31] Це передбачає комплексний науковий аналіз міжнародних стандартів у сфері прав дитини, порівняльну експертизу українського законодавства з ключовими документами ЄС, а також розробку рекомендацій щодо внесення змін до українського законодавства у сфері прав дитини. Крім того, ключові норми, визначені Радою Європи у сфері прав дитини, відносяться до юридично обов'язкових інструментів. До них належать Європейська конвенція з прав людини, Європейська соціальна хартія, Європейська конвенція про запобігання катуванням, Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми та Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Враховуючи ці фактори, існує значна потреба в науковому аналізі, що підкреслює актуальність цієї статті, оскільки в ній розглядаються пропозиції щодо внесення змін до українського законодавства та адаптації правових норм до стандартів ЄС, що є ключовою сферою діяльності фахівців у галузі права [47].

Слід зазначити, що в Україні за останні роки відбулися помітні зрушення у визначенні та реалізації суб'єктивних цивільних прав дітей. Цей прогрес пов'язаний з посиленням уваги держави до інтересів дітей, посиленням контролю за дотриманням чинного законодавства у сфері захисту прав дітей, створенням інститутів соціального та правового захисту дітей. Тим не менш, у сфері захисту прав дітей зберігаються суттєві прогалини, оскільки вони систематично порушуються, а в державі відсутні адекватні механізми реагування на ці порушення.

Виклад ключових моментів:

Діти є демографічною групою, яка потребує максимального захисту. Згідно зі статистичними даними, Україна наразі посідає 186 місце за рівнем народжуваності та 13 місце в категорії "Вимирання нації". Дитяче населення скоротилося майже вдвічі, і сьогодні налічує близько 7,6 мільйона дітей. З них близько 106 000 дітей, що становить 1,5% від загальної кількості дитячого населення, виховуються в інтернатних закладах, причому лише 8% з них є сиротами (решта 92% мають батьків). Соціальна вразливість, бідність, обмежені можливості для сімейного благополуччя та нерівний доступ до основних послуг і пільг для дітей призводять до того, що близько 75 дітей щодня потрапляють до інтернатних закладів. Приблизно 600 000 дітей проживають у неблагополучних сім'ях. Варто зазначити, що у 2016 році було зафіксовано 68 випадків вбивства дітей, причому в 14 випадках матері вбивали своїх новонароджених дітей [5].

Протягом останнього десятиліття, за даними Дитячого Фонду ООН, діти у збройних конфліктах по всьому світу зазнали жахливих втрат. Шокує те, що 2 мільйони дітей загинули, 6 мільйонів були змушені покинути свої домівки, 12 мільйонів отримали поранення або інвалідність, і щонайменше 300 000 дітей змушені служити солдатами у більш ніж 30 конфліктах, що тривають у світі. Ця тривожна статистика підкреслює той факт, що питання захисту дітей залишається суттєво невирішеним [15].

Світова спільнота активно створювала численні організації та установи, які займаються захистом прав дітей. Ці організації сформулювали та схвалили низку правових документів, які чітко декларують та захищають права дітей. Одним з таких ключових документів у цьому відношенні є Конвенція ООН про права дитини.

Ініціатива прийняття Конвенції про права дитини була вперше запропонована Комісією ООН з прав людини під час її 34-ї сесії в 1978 році. Для прискорення розробки Конвенції в 1979 році була створена Робоча група на чолі з представником Польщі, країни-ініціатора. У 1985 році проект Конвенції обговорювався в Комісії з прав людини з пропозицією включити статтю про дітей у збройних конфліктах. Подальші обговорення і консультації призвели до прийняття Конвенції в 1989 році, включивши до неї статтю 38, яка регулює участь дітей у збройних конфліктах.

Хоча Конвенція стала значним кроком у захисті прав дітей, особливо під час збройних конфліктів, вона також передбачала створення спеціалізованого Комітету з прав дитини для контролю за дотриманням її положень державами. Перший пункт статті 38 узгоджується з міжнародним гуманітарним правом, підкреслюючи обов'язок держав поважати і забезпечувати дотримання відповідних правил під час збройних конфліктів, що стосуються дітей [31].

Спроби вдосконалити статтю 38 були зроблені під час 25-ї Міжнародної конференції Міжнародного комітету Червоного Хреста в 1986 році, але пропозиції були відхилені. Хоча Конвенція значно посилила захист прав дітей, їй притаманні прогалини, що підкреслює необхідність постійного вдосконалення міжнародного гуманітарного права з метою забезпечення всебічних гарантій для неповнолітніх під час збройних конфліктів.

Законодавча база України забезпечує значні можливості для цілісного розвитку дітей, пропонуючи гарантії конкретних прав і свобод. Це зобов'язання підкреслюється різними документами, включаючи Конституцію України, Концепцію державної сімейної політики, Закон України "Про

охорону дитинства", Сімейний кодекс, Довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства та Закон України "Про попередження насильства в сім'ї".

Забезпечення ефективного функціонування законодавства та успішна реалізація програм захисту дітей залежать від ретельної імплементації стандартів ЄС у національне законодавство. Принцип верховенства права ЄС, викладений у Декларації № 17 Лісабонського договору, є ключовим елементом для оптимального застосування права ЄС. Ця декларація підкреслює, що, як свідчить практика Суду ЄС у вирішенні спорів, міжнародні договори та правові акти, розроблені Союзом на основі цих договорів, мають пріоритет над законами держав-членів за умови дотримання умов, що призвели до такої усталеної практики.

Законодавча база для адаптації детально викладена в Законі України "Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу". Ця адаптація, яка вважається "пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу", є ключовим напрямком української зовнішньої політики. Залучення досвіду європейських інституцій у сфері захисту прав дитини сприятиме вирішенню цих проблем в Україні та створенню ефективного механізму імплементації правових норм.

Відповідно до статті 6 Сімейного кодексу України, фізична особа вважається дитиною до досягнення нею повноліття. Сімейний кодекс розрізняє малолітніх дітей, які не досягли чотирнадцяти років, та неповнолітніх у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Міжнародні правові документи виділяють досягнення певного віку як основну характеристику дитини, що відображає тенденцію до підвищення вікового критерію для визначення особи дитиною до 18 років. Наприклад, стаття 1 Конвенції ООН про права дитини визнає кожну людську істоту дитиною до досягнення нею 18-річного віку, якщо законом не встановлений більш ранній вік повноліття. Це ж визначення сформульоване в пункті С статті 2

Європейської конвенції про громадянство (ETS № 166) від 7 листопада 1997 року та в Конвенції про мінімальні норми соціального забезпечення № 102 від 28 червня 1952 року, де в пункті Е статті 1 зазначено, що термін "дитина" означає фізичну особу, яка не закінчила обов'язкову шкільну освіту або не досягла 15-річного віку.

Україна взяла на себе міжнародно-правові зобов'язання дотримуватися міжнародних стандартів, що регулюють права дитини. Ці зобов'язання вимагають від держави гарантувати добробут, охорону здоров'я, житло та освіту кожній дитині без будь-якої дискримінації. Україна зобов'язана забезпечити оптимальну реалізацію інтересів і прав дитини в усіх сферах суспільного життя.

Так, стаття 7 Декларації прав дитини, а також статті 6 і 7 Закону України "Про охорону дитинства" та статті 143 і 144 Сімейного кодексу передбачають, що кожна дитина має право на життя з моменту визначення її життєздатності за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я [9]. Крім того, з моменту народження дитина має право на ім'я та громадянство. Законодавство про шлюб та сім'ю, а також положення про реєстрацію актів цивільного стану визначають місце та порядок реєстрації народження дитини.

Звертаючись до прав дітей, важливо розглядати їх у контексті прав людини. Як і дорослі, діти мають притаманну їм гідність і є унікальними особистостями. Вони мають право на освіту, інформацію, захист від принизливих покарань, приватність, сімейне життя, свободу слова та право виховуватися в сім'ї.

Перш за все, батьки відіграють вирішальну роль у формуванні виховання своїх дітей, і держава не має права втручатися або диктувати їм умови. Однак держава зобов'язана стежити за тим, чи не порушують батьки права дітей, чи не завдають їм шкоди, і в разі виявлення порушень вживати всіх необхідних заходів.

Сім'я є найважливішим соціальним середовищем, що сприяє оптимальному фізичному та духовному розвитку дитини. І мати, і батько несуть відповідальність за матеріальну підтримку всебічного розвитку дитини та створення сприятливих соціальних умов. У сім'ї дитина шукає захисту, емоційної підтримки, отримує від дорослих знання про національні та культурні традиції, а також систему цінностей. Батьки виконують свої виховні обов'язки у зручній для них спосіб, забезпечуючи доступ до освіти та охорони здоров'я, з повагою ставлячись до своїх дітей. Важливо, щоб усі державні та громадські інституції підтримували та доповнювали зусилля батьків або опікунів у створенні сприятливих умов для виховання, навчання та здорового розвитку дитини. Держава і сім'я є взаємопов'язаними суб'єктами, оскільки благополуччя сім'ї залежить від рівня розвитку суспільства, а суспільство, в свою чергу, є сукупністю всіх сімей.

З моменту народження дитина має право знати своїх батьків і бути вихованою ними. Реалізація права дитини на батьківське піклування залежить від добровільного та належного виконання батьками своїх обов'язків. Навіть після роздільного проживання, припинення подружніх відносин між батьками не зменшує їхніх прав та обов'язків щодо дитини. Передача дитини поза межами сім'ї можлива лише в разі крайньої необхідності. Держава зобов'язана докладати максимальних зусиль для збереження сім'ї та надання допомоги тим, хто опинився у складних моральних чи матеріальних обставинах. Батьки є законними захисниками інтересів дитини і несуть відповідальність за життя, здоров'я, фізичний та психічний розвиток дитини, яка перебуває під їхнім піклуванням.

Значення біологічної сім'ї у вихованні та благополуччі дитини підкреслюється, зокрема, в Рекомендації № R (87) 6, виданій Комітетом міністрів Ради Європи державам-членам щодо патронатного виховання від 20 березня 1987 р. Ця рекомендація стверджує наступні принципи:

1) в найкращих інтересах дитини залишатися з рідною сім'єю, і цілеспрямована допомога таким сім'ям може пом'якшити потребу в патронатному вихованні;

2) дитина повинна підтримувати особисті зв'язки з рідною сім'єю, яка також повинна отримувати інформацію про її благополуччя, якщо це не суперечить першочерговим інтересам дитини.

По суті, навіть якщо прийомна сім'я бере на себе відповідальність за дитину, виховуючи і задовольняючи її моральні та матеріальні потреби, зв'язок дитини з рідною сім'єю повинен бути збережений для всебічного розвитку її особистості. Це стосується лише тих випадків, коли збереження зв'язків з рідною сім'єю може поставити під загрозу фундаментальні інтереси дитини.

Кожна дитина має право на захист від будь-яких проявів фізичного або психологічного насильства, шкоди, зловживань, недбалого, жорстокого поводження та експлуатації, включаючи сексуальне насильство, з боку батьків, законних опікунів або будь-якої особи, якій довірено піклування про дитину.

Заходи захисту повинні включати, за необхідності, ефективні протоколи створення соціальних програм, спрямованих на надання необхідної допомоги дитині та особам, відповідальним за її благополуччя. Крім того, вони повинні включати різні підходи до профілактики, розслідування, інформування, перенаправлення та лікування випадків жорстокого поводження з дітьми. За необхідності, ці заходи повинні також сприяти порушенню судового провадження.

В Україні забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства закріплено статтею 10 Закону України «Про охорону дитинства» [52]. Це положення гарантує кожній дитині право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Підтримання дисципліни і порядку в сім'ях, навчальних закладах та інших закладах, де виховуються діти, має

ґрунтуватися на принципах взаємоповаги і справедливості, що прямо виключають будь-які форми приниження честі та гідності дитини.

Україна має запровадити заходи захисту дітей, активно впроваджувати міжнародні стандарти та активно запобігати будь-яким випадкам фізичного та психологічного насильства, словесних образ, недбалості та жорстокого поводження. Правозахисні органи повинні вживати активних заходів для запобігання дитячій праці та сексуальній експлуатації, особливо з боку батьків або законних опікунів. Необхідно здійснювати моніторинг осіб цієї категорії, звертаючи увагу на потенційне залучення до злочинної діяльності, зловживання наркотичними речовинами, вживання алкоголю та азартних ігор. Першочерговим обов'язком держави має стати захист від примусу до проституції, жебрацтва, бродяжництва, участі в екстремістських релігійних психокультурих групах і рухах.

Загальна декларація прав людини, проголошена Організацією Об'єднаних Націй, визнає, що діти мають право на особливий захист, піклування та допомогу [24]. Зокрема, Закон України «Про охорону дитинства» визначає охорону дитинства як стратегічний національний пріоритет. Закон спрямований на забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні. Він встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на всеохоплюючому зобов'язанні забезпечувати найкращі інтереси дитини [52].

Важливим є Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» [51]. Цей закон розширює рамки захисту прав дітей в Україні, забезпечуючи захист прав дітей за місцем їх проживання. Він також надає підтримку сім'ям з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, зокрема тим, які постраждали внаслідок воєнних дій або збройних конфліктів.

Не менш важливими є положення закону, які прямо забороняють залучення та експлуатацію дітей у воєнних діях та збройних конфліктах. Це стосується таких видів діяльності, як вербування, фінансування, надання матеріальної підтримки та навчання з метою використання дітей у збройних конфліктах в інших державах або здійснення насильницьких дій з метою повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності [51]. Крім того, закон окреслює зобов'язання держави щодо переміщення дітей, які перебувають у зоні конфлікту або піддаються ризику, у безпечні райони. Якщо дитина осиротіла через певні обставини, держава зобов'язана знайти членів сім'ї та сприяти їх возз'єднанню. Крім того, держава бере на себе відповідальність за пошук і репатріацію всіх дітей, які були незаконно вивезені за кордон [51].

Зокрема, було вдосконалено процес реєстрації дітей, віднесених до категорії внутрішньо переміщених осіб. Процес реєстрації дітей віком до 14 років, які переїхали без супроводу батьків з тимчасово окупованих територій, тепер чітко окреслений. Більше того, діти віком від 14 років мають можливість самостійно зареєструватися в органах соціального захисту населення.

Цим законом вносяться зміни до Сімейного кодексу з метою запровадження нового підходу до сімейно-орієнтованого догляду за дітьми, відомого як "сімейний патронат". Ця інноваційна концепція має на меті уникнути негативних аспектів, пов'язаних з доглядом за дітьми в інтернатних закладах, сприяючи їх тимчасовому проживанню в умовах, наближених до сімейного життя.

Однак наслідки воєнних дій та збройного конфлікту призводять до погіршення становища дітей. Серед ключових недоліків українського законодавства - відсутність спеціальної програми захисту дітей, які проживають на територіях, що постраждали від антитерористичної операції. Крім того, військово-цивільним адміністраціям бракує спеціалізованих повноважень і персоналу для здійснення ефективних заходів щодо захисту

дітей від наслідків збройного конфлікту. В Україні не ведеться систематичний офіційний облік дітей, які загинули та отримали поранення внаслідок збройного конфлікту. Крім того, відсутня правова відповідальність за злочинне вербування, залучення та використання дітей у бойових діях. Управління Верховного комісара ООН з прав людини виявляє різні проблеми, наприклад, чоловіки, які підтримують так звані "ДНР" і "ЛНР", перешкоджають дружинам, у тому числі з малолітніми дітьми, виїхати із зони конфлікту. Бойовики-терористи обмежують пересування дітей за межі підконтрольних їм територій Луганської та Донецької областей, за винятком Російської Федерації. Система реєстрації народжень та ювенальної юстиції руйнується, що наражає дітей на небезпеку насильства з боку озброєних груп, а ризик соціального сирітства зростає.

Вирішення питання дітей у збройних конфліктах є одним із центральних напрямків стратегії Європейського Союзу у сфері прав людини. Схваливши Факультативний протокол до Конвенції про участь дітей у збройних конфліктах, Україна підтвердила свою прихильність до подолання згубних і масштабних наслідків збройних конфліктів для дітей. Вона засудила незаконні напади на дітей під час бойових дій, включаючи напади на об'єкти, які часто відвідують діти, такі як школи та лікарні, що охороняються міжнародним правом. Україна визнає необхідність посилення захисту дітей від участі у збройних конфліктах.

У 2009 році Європейський Союз ініціював програму, спрямовану на захист прав дітей-жертв злочинів, відому як "Діти в Європейському Союзі: Права та розширення можливостей" (CURE). Ця ініціатива призвела до підготовки офіційного звіту з рекомендаціями для Європейської Комісії у 2010 році. Крім того, ЄС запровадив наступні програми фінансової підтримки:

- 1) DAPHNÉE II - програма, спрямована на боротьбу з насильством щодо дітей, молоді та жінок;

2) AGIS - програма, спрямована на боротьбу з торгівлею людьми та сексуальною експлуатацією жінок і дітей, боротьбу з організованою злочинністю;

3) SaferInternetPlus - програма, що просуває принципи безпечного користування Інтернетом, з особливим акцентом на дітей [54].

У березні 2016 року Рада Європи оприлюднила Стратегію захисту прав дитини (2016-2021), яка охоплює значну кількість положень, що стосуються питань, пов'язаних із захистом дітей.

Отже, незліченна кількість дітей стикаються з порушенням їхніх прав і свобод, зазнають трудової або сексуальної експлуатації, жорстокого поводження, деградації, нехтування або дискримінації. Глобальна ситуація у сфері охорони здоров'я залишається нестабільною, а занепокоєння зростає через поширення таких пандемій, як ВІЛ/СНІД, малярія та туберкульоз, що призводить до різкого зростання дитячої смертності. Вразливі діти, які не мають можливості захистити себе або розпізнати загрози, що насуваються, гостро потребують захисту. Вкрай важливо впроваджувати комплексні національні та міжнародні заходи для запобігання таким ситуаціям і вирішення існуючих проблем. Вирішення цих питань потребує адвокації законодавчих реформ та сприяння скоординованим зусиллям науковців, законодавців, медиків, освітян, благодійників та громадських діячів. Підвищуючи добробут молодих українців, забезпечуючи гідні умови життя та сприяючи всебічному розвитку з безперешкодним доступом до необхідних ресурсів, ми можемо прокласти шлях до суттєвих змін на краще.

Таким чином, Україна стикається зі значними викликами у сфері захисту прав дітей, особливо в контексті співпраці з Європою та гармонізації законодавства.

Основними сферами, що потребують значних зусиль, є зниження рівня дитячої смертності, покращення медичного обслуговування, забезпечення доступу до відпочинку та дозвілля, а також удосконалення системи захисту дітей від насильства, зокрема в рамках системи кримінального правосуддя.

Аналізуючи захист прав дітей у межах реалізації міжнародних механізмів захисту, стає очевидним, що важливим аспектом вдосконалення вітчизняного законодавства, зокрема в контексті збройної агресії росії проти України, є формулювання норм, спрямованих на боротьбу з надмірною сексуалізацією дітей.

Неналежна сексуалізація дітей полягає у представленні дітей, особливо дівчаток, як сексуальних об'єктів, насамперед у засобах масової інформації. Таке зображення може призвести до викривлення індивідуальних і суспільних моральних цінностей, посилення сексуалізації дітей, психологічної шкоди та приниження гідності, що суперечить європейським стандартам. Закликаємо органи державної влади уникати підтримки гендерних стереотипів у своїх ініціативах.

Крім того, доцільно ратифікувати Римський статут, щоб запобігти залученню дітей до військової діяльності в зоні АТО та встановити відповідальність за злочини, скоєні під час збройних конфліктів, а також запобігти залученню дітей до участі у військових діях. Іншою важливою проблемою є подолання дискримінації дітей, які належать до ромської національної меншини, зокрема в Закарпатській області.

Також слід приділяти більше уваги розробці нормативних актів, які підтримують позитивні практики виховання дітей. Це включає встановлення відповідальності за жорстоке поводження з дітьми, пропаганду ненасильницьких підходів у вихованні та заборону тілесних покарань для забезпечення справедливого захисту від насильства, враховуючи вразливе становище дітей.

Необхідно докласти ретельних і комплексних зусиль для створення системи ювенальної юстиції. Незважаючи на перші кроки України у приведенні законодавства у цій сфері у відповідність до європейських та міжнародних стандартів, необхідно збільшити кількість суддів зі спеціалізованою підготовкою, пропагувати впровадження виховного, а не карального підходу, забезпечити повну ресоціалізацію неповнолітніх

правопорушників та сформулювати спеціальні ініціативи для запобігання злочинності серед неповнолітніх.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження ефективності використання міжнародних механізмів захисту прав дітей в умовах воєнного конфлікту, що і ставилося за мету магістерського дослідження, автором було зроблено такі висновки:

1. Висвітлено історико-правові аспекти міжнародного захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту. Встановлено, що міжнародне право прав дитини протягом ХХ ст. сформувалося як самостійний інститут міжнародно-правового регулювання та включає в себе як нормативні положення, що формують міжнародно-правові стандарти у сфері захисту прав дитини, так і органи та організації, створені в рамках універсального та регіонального механізму захисту прав дитини. У свою чергу відповідні норми представляють собою дві групи норм – норми, якими визначаються права дитини, похідні від прав дорослих (загальнолюдські права і свободи) та норми, якими визначаються суто ювенальні права (права, які можуть належати виключно дитині).

2. Досліджено становлення та джерела інституту міжнародно-правового захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів. Визначено, що: 1) становлення інституту захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів відбувається під впливом I-ї та II-ї світової війни і здійснюється не тільки в рамках Женевських Конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів до них, а й у рамках декларацій та конвенцій, присвячених безпосередньо захисту дітей у період збройних конфліктів, а також – універсальних джерел, що спрямовані на захист прав дітей - Декларації прав дитини, Конвенції про права дитини та цілого комплексу інших договірних джерел, які торкалися прав дітей в умовах збройних конфліктів та їх захисту; 2) у міжнародному праві склалася ситуація, що замість єдиного спеціального договору щодо захисту прав дітей у період збройних конфліктів, в системі міжнародно-правового захисту функціонують декілька окремих джерел, серед яких

основними є чотири Женевські Конвенції 1949 р., які підтверджують та забезпечують принцип поваги до людської особистості в умовах війни, надають можливість загального захисту дітей як цивільних осіб, забезпечують спеціальний захист дітям, що проживають на неокупованих і окупованих територіях; Додаткові протоколи 1977 року, які кодифікували концепцію "особливого захисту" дітей і запровадили правовий стандарт, згідно з яким дітей віком до п'ятнадцяти років не можна вербувати або дозволяти їм брати участь у воєнних діях; 3) міжнародно-правові стандарти захисту прав дітей сформовані в межах універсального та регіонального механізмів захисту прав людини і вимагають постійного вдосконалення, тому система міжнародних угод, протоколів та інших інструментів міжнародного права продовжує розвиватися, усуваючи прогалини та закріплюючи нові міжнародно-правові стандарти відповідно сучасним викликам та надавати рекомендації щодо того, як розширити захист і дотримання прав дитини під час збройних конфліктів; 4) міжнародне співробітництво щодо захисту прав дітей у період збройного конфлікту розповсюджується як на міжнародні урядові, так і неурядові організації, діяльність яких спрямована на контроль за дотриманням державами норм МГП щодо дітей, на припинення сторонами вчинення злочинів щодо дітей в умовах збройних конфліктів, на реабілітацію дітей, які пережили збройний конфлікт; 5) злочини проти дітей потрапили так само під судовий контроль МКС.

3. Проаналізовано зміст та види порушень міжнародно-правових стандартів щодо захисту прав дитини під час збройних конфліктів. Встановлено, що збройні конфлікти призводять до серйозних порушень прав дітей, які визначені міжнародним гуманітарним правом та конвенціями про права дитини. Основними видами порушень є такі: 1) вбивство та каліцтво дітей; 2) вербування або використання дітей як солдатів; 3) сексуальне насильство; 4) викладення дітей; 5) напади на школи та лікарні (у тому числі їхня повна руйнація); 6) блокада гуманітарної допомоги дітям.

Зазначені порушення норм міжнародного гуманітарного права становлять серйозні загрози фізичному, емоційному та соціальному благополуччю дітей під час збройних конфліктів. Міжнародні стандарти та механізми відповідальності намагаються уникнути цих порушень та забезпечити захист прав дітей в умовах конфлікту.

4. Розкрито суть основних положень МГП щодо захисту прав дітей. Встановлено, що у сучасному МГП сформований цілий комплекс положень, спрямованість яких є забезпечення захисту прав дітей під час збройних конфліктів. Основні положення стосовно захисту прав дітей регламентуються в таких ключових документах: 1) IV Женевській конвенції про захист осіб у разі війни (1949 р.) та Додаток I до Женевських конвенцій містить положення, спрямовані на захист дітей, які зазнають впливу збройного конфлікту (заборона зазначеної категорії насильства та обов'язки стосовно медичної допомоги і освіти); 2) Додатковий Протокол до Женевських конвенцій з 1977 р. (Протокол I та Протокол II) – доповнюють Женевські конвенції та надають додаткові гарантії для захисту цивільних осіб, у тому числі дітей, під час збройних конфліктів (забороняють непропорційне використання сили та застосування певних видів зброї); 3) Конвенція про використання певних видів зброї (1980 р.) – забороняє використання певних видів зброї, яка може спричинити непередбачувані та надмірно страждання дітей (антипіхотна мінна зброя); 4) Конвенція про права дитини 1989 р. – не є частиною МГП, проте визначає основні права дитини в умовах збройних конфліктів та встановлює право на захист від насильства та заборону примусового або обов'язкового найму дітей до збройних сил; 5) принципи та правила МГП, що стосуються захисту дітей (принципи профілактики, принципи гуманітарного відповідального ставлення та правила щодо відокремлення).

5. Висвітлено особливості порушення прав дітей в умовах російської агресії проти України та виявлено, що: 1) у ході російської агресії проти України було порушено усі основні права дитини, зазначені у джерелах

міжнародно-правового захисту дітей; 2) на основі джерел міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права, масштабне примусове переміщення дітей у вигляді депортації на територію держави агресора та окуповану територію, дає можливість класифікувати цей злочин і як воєнний злочин і як злочин проти людяності, який РФ вчинила щодо цивільного населення України, зокрема дітей і цей злочин є кримінально караним міжнародним злочинним діянням.

6. Розкрито зміст та форми відповідальності за порушення прав дітей під час збройних конфліктів. Встановлено, що 1) рішення МКС є тим механізмом, який забезпечує повну відповідальність за злочини проти дітей у стані збройного конфлікту; 2) важливу роль у сфері регулювання захисту прав дітей та у сфері охорони дітей від міжнародних злочинів відіграють міжнародні трибунали (Нюрнберзький, Руандійський та по колишній Югославії); 3) у практиці цих трибуналів немає справ, які конкретно стосувалися б міжнародних злочинів проти дітей, в основному покарання стосувалося загального контексту порушення норм міжнародного гуманітарного права; 4) новим кроком у розвитку механізму міжнародно-оправованої відповідальності стало прийняття Римського Статуту та створення Міжнародного Кримінального Суду, чия діяльність спрямована за встановлення справедливого покарання за порушення норм та принципів Міжнародного гуманітарного права, зокрема порушення прав дітей у стані збройного конфлікту; 5) по-четверте, з метою недопущення уникнення покарання за вчинення міжнародних злочинів щодо українських дітей, вважаємо за потрібне підтримати українських науковців, які наголошують на запровадження чіткого поняття міжнародного викрадення дітей, як кримінально-карного діяння.

7. Виявлено проблемні аспекти та чинники забезпечення ефективності міжнародно-правового захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів. Встановлено, що захист прав дитини є однією з найважливіших тем у міжнародному праві, проте на сьогодні існує низка проблемних аспектів у

реалізації механізмів юридичного захисту прав і свобод дитини. Основними проблемними аспектами у сфері захисту прав дітей у міжнародному праві є такі: дитяча праця; дитяча сексуальна експлуатація; дитячий військовий призов; переселення дітей; тощо. Порушення прав дітей у збройних конфліктах сьогодні залишається досить серйозною проблемою, для вирішення якої міжнародному співтовариству необхідно вдосконалювати існуючі правові механізми захисту прав дітей.

У зв'язку з цим нами пропонується розвиток міжнародних норм, спрямованих на запобігання конфліктам, можливість «довоєнного» врегулювання зіткнень інтересів держав шляхом створення міжнародних механізмів медіації, а у разі неможливості такого запобігання абсолютне, в тій мірі як це можливо, виключення осіб, не досягли вісімнадцятирічного віку із зони збройних конфліктів. Відповідно, міжнародні механізми захисту прав дітей в умовах війни потребують удосконалення тією мірою, якою вони не дозволяють мінімізувати негативний вплив на дітей під час збройних конфліктів.

Виявлено, що на сьогодні Україна стикається зі значними викликами у сфері захисту прав дітей, особливо в контексті співпраці з Європою та гармонізації законодавства. Відповідно основними сферами, що потребують значних зусиль у сфері гармонізації національного законодавства з нормами міжнародного та європейського права, спрямованого на забезпечення захисту прав дитини, є: зниження рівня дитячої смертності, покращення медичного обслуговування, забезпечення доступу до відпочинку та дозвілля, а також удосконалення системи захисту дітей від насильства, зокрема в рамках системи кримінального правосуддя.

Аналізуючи захист прав дітей у межах реалізації міжнародних механізмів захисту, стає очевидним, що важливим аспектом вдосконалення вітчизняного законодавства, зокрема в контексті збройної агресії росії проти України, є формулювання норм, спрямованих на боротьбу з надмірною сексуалізацією дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітичний огляд «Шість+ серйозних порушень проти дітей: виклики та наслідки 9 місяців російсько-української війни 2022» / В. Потапова. Київ: ЦГП «Альменда», 2022. 74 с.
2. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина. Ужгород: Альфа, 2003. 57 С.
3. Б'юрен Дж. Міжнародне право в галузі прав дитини /пер. з англ. Г.Е. Краснокутського; наук. ред. М.О. Баймуратов. Одеса, 2006. 524 с.
4. Викрадення дітей розкривають наміри геноциду, що стояли за вторгненням Путіна в Україну. 2023. URL: <https://vgoru.org/avtorska-kolonka/vikradennya-ditej-rozkrivayut-namiri-genocidu-sho-stoyali-za-vtorgnennyam-putina-v-ukrayinu> (дата звернення: 01.08.2023).
5. Вінгловська О. Актуальні проблеми міжнародного захисту прав дитини під час збройного конфлікту. Вісник Національної академії внутрішніх справ. 2023. №5. С. 179–182.
6. Воєнні злочини РФ проти українських дітей. В ОГПУ назвали цифри. *Суспільне. Новини*. 2023. URL: <https://suspilne.media/493729-voenni-zlocini-rf-proti-ukrainskih-ditej-v-ogpu-nazvali-cifri/> (дата звернення: 10.09.2023).
7. Градецька Н.М. Колізія міжнародних принципів поваги прав людини та невтручання у внутрішні справи держав. Держава та регіони. Серія: ПРАВО. 2017. №2 (56). С. 120–124.
8. Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів від 14 грудня 1974 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_317 (дата звернення: 15.11.2023).

9. Декларація прав дитини. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140610_140610 (дата звернення: 15.11.2023).

10. Депортація громадян України з території ведення активних бойових дій чи з тимчасово окупованої території України на територію Російської Федерації та Республіки Білорусь: аналітичний звіт. Zmina. 2023. С.15. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/01/deportation_ukr.pdf (дата звернення: 23.06.2023).

11. Депортація дітей України є геноцидом – юрист, за позовом якого МКС видав ордер на арешт Путіна. <https://vgoru.org/avtorska-kolonka/vikradennya-ditej-rozkrivayut-namiri-genocidu-sho-stoyali-zavtorgnennyam-putina-v-ukrayinul> (дата звернення: 01.08. 2023).

12. Деякі зустрілися з Путіним після видання ордера: лідери країн, які потрапили під розслідування МКС. *ФАКТИ*. 2023. URL: <https://fakty.com.ua/ua/svit/20230318-deyaki-zustrilysya-z-putinyim-pislyavydannya-ordera-lidery-krayin-yaki-potrapyly-pid-rozsliduvannya-mks/> (дата звернення: 11.11.2023).

13. Дитинство під прицілом: права дитини в умовах збройного конфлікту на сході України / наук. вид; за заг. ред. А.П. Бущенко. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ: КИТ, 2016. 82 с.

14. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.u>. (дата звернення: 01.12.23).

15. Діти в Україні // Звіти ЮНІСЕФ про ситуацію в Україні. URL: <http://www.unicef.org/ukraine/ukr> (дата звернення: 01.12.23).

16. Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база. 2022. URL: <https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework/> (дата звернення: 10.11.2023).

17. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_199/ (дата звернення: 15.11.2023).

18. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 8 червня 1977 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_200 (дата звернення: 15.11.2023).

19. Дробязко К. Як захистити права дитини в умовах воєнного стану. Юридична газета. 2022. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/yak-zahistiti-prava-ditini-v-umovah-voennogo-stanu.html> (дата звернення: 15.11.2023).

20. Європарламент обговорив питання повернення депортованих до росії українських дітей. *Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України*: веб-сайт. URL: <https://minre.gov.ua/2023/04/22/yevroparlament-obgovoryv-pytannya-povernennya-deportovanyh-do-rosiyi-ukrayinskyh-ditej/> (дата звернення: 27.08.2023).

21. Європейська конвенція про здійснення прав дітей. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text (дата звернення: 15.11.2023)

22. Європейська соціальна хартія: Страсбург, 3 травня 1996 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 10.10.2023)

23. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни: Міжнародний документ від 12 серпня 1949 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 10.10.2023).

24. Загальна декларація прав людини, прийнята та проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Стор. 89. Ст. 3103.

25. Замечание общего порядка № 14 (2013) о праве ребенка на уделение первоочередного внимания наилучшему обеспечению его интересов (п. 1 ст. 3). URL: <http://www2.ohchr.org/> (дата звернення: 10.10.2023).

26. Зараз у світі переміщено майже 37 мільйонів дітей – більше, ніж коли-небудь. Прес-центр ЮНІСЕФ. 2023. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/copy-nearly-37-million-children-displaced-worldwide-highest-number-ever-recorded> (дата звернення: 10.10.2023).

27. Захист дітей в умовах збройного конфлікту у міжнародному праві. <https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework/> (дата звернення: 10.10.2023).

28. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т.Р.Короткий, Є.В. Лук'янченко ; вступ. стаття М.М. Гнатовський. Одеса: Фенікс, 2017. 40 с.

29. Звіт про порушення та недотримання міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані з примусовим переміщенням та/або депортацією українських дітей до Російської Федерації. Варшава. 28 квітня 2023 року. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/1/546560.pdf> (дата звернення: 20.05.2023р.)

30. Історія постраждалих від торгівлі людьми, має значення, голос кожної дитини, кожної людини – має значення! *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*. 12/10/2023. URL: https://ombudsman.gov.ua/uk/news_details/istoriya-postrazhdalih-vid-torgivli-lyudmi-maye-znachennya-golos-kozhnoyi-ditini-kozhnoyi-lyudini-maye-znachennya (дата звернення: 09.09.2023).

31. Конвенція про права дитини: 50/155 ГА ООН від 21 грудня 1995 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 10.10.2023).
32. Конвенція (IV) о защите гражданского населения во время войны. Женева, 12 августа 1949 года. URL: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm> (дата звернення: 10.10.2023).
33. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (дата звернення: 10.10.2023).
34. Кравчук Н.В. Захист прав дитини в судовому порядку. Держава і право. 2004. № 6. С. 66–73.
35. Крестовська Н.М. Дитина і зброя: історико-правові аспекти. *Міжнародні відносини теоретико-практичні аспекти*. 2018. С. 170-180.
36. Крестовська Н. Діти як жертви злочину геноциду. Україна і право. 2018. URL: <https://ukrainepravo.com/scientific-thought/naukova-dumka/dity-yak-zhertvy-zlochynu-genotsydu/> (дата звернення: 10.10.2023).
37. Крестовська Н.М. Права дитини під час збройного конфлікту: перша світова війна і сучасність. *Державний суверенітет, національна безпека і світовий правопорядок в історико-правовому вимірі: Матеріали XXXI Міжнародної історико-правової конференції*. 27-30 листопада 2014 р., м. Берегове. К.-Ужгород, 2014. С.150-157.
38. Крестовська Н.М. Права дитини під час збройного конфлікту: історія та сучасність. 2023. URL: https://www.academia.edu/19540421/%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%90_%D0%94%D0%98%D0%A2%D0%98%D0%9D%D0%98_%D0%9F%D0%86%D0%94_%D0%A7%D0%90%D0%A1_%D0%97%D0%91%D0%A0%D0%9E%D0%99%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%9E_%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A4%D0%9B%D0%86%D0%9A%D0%A2%D0%A3_%D0%9F%D0%95%D0%A0%D0%A8%D0%90_%D0%A1%D0%92%D0%86%D0%A2%D0%9

Е%D0%92%D0%90_%D0%92%D0%86%D0%99%D0%9D%D0%90_%D0%86%D0%A1%D0%A3%D0%A7%D0%90%D0%A1%D0%9D%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%AC (дата звернення: 10.10.2023).

39. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. *Офіційний вісник України*. 2001. №21. Стор. 1. Ст. 920.

40. Крушинський С.А. Незаконна депортація та переміщення населення як різновид воєнних злочинів. *Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова*, 2023. 214 с.

41. Лубінець Д. Грубі порушення прав людини внаслідок збройної агресії проти України: загальний огляд. 2023. URL: <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/hrubi-porushennia-prav-dytyny-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proty-ukrainy-zahalnyi-ohliad> (дата звернення: 19.11.2023).

42. Міжнародні стандарти та досвід інших країн із захисту прав дітей, постраждалих внаслідок збройних конфліктів. <https://archive.r2p.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/Mizhnarodni-standarty-ta-dosvid-inshyh-krayin-u-zahysti-prav-ditej-.pdf> (дата звернення: 11.10.2023).

43. Опольська Н. Права дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту в Україні. *Право*. 2015. Випуск 27. С. 278–283.

44. Повернення з мордору. Як депортованих українців витягують з росії. *Українська правда: веб-сайт*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/06/9/249026/> (дата звернення 22.06.2023 р.).

45. Права дитини. URL: http://encyclopedia.bigra.ru/enc/liberal_arts/PRAVA_REBENKA.html (дата звернення: 10.10.2023).

46. Права дитини. Виклад фактів № 10 (Rev. 1) / ГО «Харківська правозахисна група». Харків. 2019. 48 с.

47. Права дитини мовою прав людини: методичний посібник для працівників закладів освіти / автор- упорядник Т.В. Войцях ; за ред. В. Г. Панка. Черкаси: Черкаський ОПОПП, 2011. 116 с.

48. Права дитини та механізм їх захисту / Об'єднана асоціація студентів-юристів Закарпаття, Мережа Нідерландський благодійних фондів Центральної та Східної Європи, «Фонд розвитку Карпатського євро регіону». УжНУ «Говерла». 2009. 46 с.

49. Представник Уповноваженого Ольга Алтуніна презентувала доповідь «Виклики Офісу Омбудсмана України в захисті прав дітей під час війни» на 27-й Щорічній Генасамблеї ENOC. URL: https://ombudsman.gov.ua/uk/news_details/predstavnik-upovnovazhenogo-olga-altunina-prezentovala-dopovid-vikliki-ofisu-ombudsmana-ukrayini-v-zahisti-prav-ditej-pid-chas-vijni-na-27-j-shchorichnij-genasambleyi-enoc (дата звернення: 10.10.2023).

50. Примусова мобілізація Російською Федерацією громадян України на окупованій території України: факти та правова кваліфікація. Аналітичний звіт Коаліції «Україна. П'ята ранку». 2023. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/01/mobilization_ukr.pdf (дата звернення: 15.09.2023).

51. Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми: Закон України від 26 січня 2016 р. №936-VIII. *Голос України*. 2016. №32.

52. Про охорону дитинства: Закон України від від 26 квітня 2001 р. №2402-III. *Офіційний вісник України*. 2001. №22. Стор. 4. Ст. 981.

53. Резолюція Європейського Парламенту від 15.09.2022 про порушення прав людини в контексті примусової депортації українських цивільних осіб до та примусового усиновлення українських дітей в Росії (2022/2825(RSP)): https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA9-2022-0320_EN.pdf (дата звернення: 25.06.2023).

54. Рибачек В.К. Захист прав дітей в Україні в період військової агресії. 2023. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/342-Chapter%20Manuscript-19634-1-10-20230727.pdf> (дата звернення: 10.10.2023).

55. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: [https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf) (дата звернення: 19.09.2023).

56. Російські окупанти згвалтували щонайменше 400 українських дітей та дорослих - Денисова. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/zgvaltuvannya-rosiyskimi-viyskovimi-v-ukrajini-nalichuyut-shchonaaymenshe-400-ditey-ta-doroslih-50237153.html> (дата звернення : 06.05.2022)

57. Російська систематична програма перевиховання та всиновлення дітей з України: звіт. 14 лютого 2023. *Лабораторія гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я*, Нью-Гейвен, 2023. URL: <https://hub.conflictobservatory.org/portal/sharing/rest/content/items/b375d161d062486fb2267ad7522f3441/data> (дата звернення: 25.06.2023).

58. Сірант М.М. Механізми міжнародного права щодо захисту прав дитини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 824. С. 164–168.

59. Скакун О.С. Интерес ребенка как основной критерий защиты прав детей в практике Европейского суда по правам человека. URL <http://www.studfiles.ru/preview/4603072/> (дата звернення: 10.10.2023).

60. Сучасні механізми захисту прав людини: колективна монографія / М. С. Кельман, А. С. Токарська, Л. В. Ярмол, С. Б. Цебенко, А. О. Дутко. Львів: Галицька видавнича спілка, 2020. 220 с.

61. Трестер Ю.О. Міжнародні механізми захисту прав дітей. *Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. 2013. №9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=632> (дата звернення: 19.11.2023).

62. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text

63. ХАМАС звільнив ще 11 ізраїльських заручників. *Українська правда*. 28 листопада 2023 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/11/28/7430653/> (дата звернення: 10.10.2023).

64. Хенкертс Ж.-М. Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми / Ж.-М. Хенкертс, Л. Досвальд-Бек // Міжнародний Комітет Червоного Хреста. URL: <https://www.icrc.org/rus/assets/files/other/customary.pdf> (дата звернення: 10.10.2023).

65. Чернобук В.В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». С.437-440. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284828/278888> (дата звернення: 10.10.2023).

66. Чернова М.Ю. Международный уголовный трибунал по Руанде: оправданы ли цели? *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка: Загальнотеоретичні проблеми держави і права*. Сєверодонецьк, 2011. №2. С. 42.

67. Широкова-Мурараш О., Патюк С. Складнощі юридичної кваліфікації примусового переміщення українських дітей на територію Росії. *Український часопис міжнародного права. Спеціальний випуск присвячений 30-річчю Української асоціації міжнародного права*. 2023 р. С. 193-198.

68. Ще одна країна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації. 2021. URL: v-perspektyvy.com.ua/news/shhe_odna_krajina_ratifikuvala_konvenciju_radi_evropi_pro_zakhist_ditej_vid_seksualnoji_ekspluataciji/2010-03-23-50

69. Щодо дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав дітей у збройних конфліктах. Аналітична записка.

<https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/schodo-dotrimannya-ukrainoyu-mizhnarodnikh-standartiv-zakhistu-prav> (дата звернення: 28.07.2023).

70. Baroni F. The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia and Its Mission to Restore Peace. *Pace International Law Review*. 2000. №12. С. 94–95.

71. Cassandra Vinograd. WORLD Sudan Crisis: Amnesty Report Cites Evidence Government Used Chemical Weapons in Darfur. NBC UNIVERSAL. 2016. URL: <https://www.nbcnews.com/news/world/sudan-crisis-amnesty-report-cites-evidence-government-used-chemical-weapons-n656121> (дата звернення: 10.09.2023).

72. Krstić Trial Judgement 02 August 2001: United Nations Official Web-Site. URL: <https://www.icty.org/x/cases/krstic/tjug/en/krstj010802e.pdf> (дата звернення: 12.09.2023).

73. Krestovska N. Children and the Armed Conflict in Eastern Ukraine. *The Use of Force against Ukraine and International Law*. P. 261-275.

74. ODIHR Interim Report on reported violations of international humanitarian law aninternational human rights law in Ukraine. 2022. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/c/d/523081_0.pdf (дата звернення: 28.07.2023).

75. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A_HRC_52_62_AUV_EN.pdf?fbclid=IwAR1BeLTBJLla72NDYA4R7G_cki6YBTeLC_4KEa1rvTo54TYnlauYIVjd_g (accessed on: 12.10.2023)

76. Report on Violations and Abuses of International Humanitarian and Human Rights Law. War Crimes and Crimes Against Humanity, Related To The Forcible and/or Deportation of Ukrainian Children to the Russian Federation. OSCE. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/7/7/542751_0.pdf (accessed on: 12.08.2023).

77. Rwanda genocides. World Without Genocide. 2021 URL: <https://worldwithoutgenocide.org/genocides-and-conflicts/rwandan-genocide> (accessed on: 25.07.2023).

78. Sandoz Y., Swinarski Ch., Zimmermann B. Commentaire des Protocoles additionnels du 8 juin 1977 aux Conventions de Geneve du 12 aout 1949. Geneve, CICR, Martinus Nijhoff Puplicher, 1986, 924 ps.

79. Sandoz, Swinarski and Zimmermann, Commentary on the Additional Protocols of 5 June 1977 to the Geneva Convention of 12 August 1949, p. 899.

80. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. International Criminal Court. Press Release: 17 March 2023. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> (accessed on: 12.08.2023).

81. The forcible transfer and ‘russification’ of Ukrainian children shows evidence of genocide, says PACE. 2022. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/-/the-forcible-transfer-and-russification-of-ukrainian-children-shows-evidence-of-genocide-says-pace> (accessed on: 01.07.2023).

82. The Practical Guide to Humanitarian Law. Médecins Sans Frontières. 2023. URL: <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/children/> (accessed on: 11.08.2023).

83. The Rwandan Conflict: Origin, Development, Exit Strategies. *A Study ordered by: National Unity and Reconciliation Commission*. 2013. URL: <https://repositories.lib.utexas.edu/server/api/core/bitstreams/8f5561a2-c08c-4bb4-9a94-e1838eb14baa/content> (accessed on: 01.07.2023).

84. The Use of Force against Ukraine and International Law. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-6265-222-4_12 (accessed on: 12.10.2023).